

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Atik Şikâyet Defterleri'ne Göre Antep (Ayntab) Vakıflarında Yaşanan Sorunlar

Problems in Ayntab (Ayntab) Foundations According to the Atik Complaint Books

Berna TORKAK^{a*}

^a Dr., Şanlıurfa / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1994-9956

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Şubat 2024

Kabul tarihi: 6 Temmuz 2024

Anahtar Kelimeler:

Antep,
Ayntab,
Vakıf,
Atik Şikâyet Defterleri,
Divan-ı Hümayun.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: February 13, 2024

Accepted: July 6, 2024

Keywords:

Antep,
Ayntab,
Foundation,
Atik Complaint Books,
Divan-ı Hümayun.

ÖZ

Bu çalışma 1649-1837 yılları arasında Atik Şikâyet Defterleri üzerinden Antep vakıflarında yaşanan sorunlara odaklanmaktadır. Türk-İslam devletlerinin içtimai ve iktisadi hayatında önemli bir yere sahip olan vakıflar, Osmanlı Devleti döneminde büyük bir gelişim gösteren müesseselerden biridir. Ancak bu müessese hem devletin içerisinde bulunmuş olduğu duruma bağlı olarak hem de vakıf sayısındaki artış ve diğer etkenlerden ötürü bozulup, yozlaşmaya başlamıştır. Bu da vakıf müessesesinde çeşitli sorunların ve sıkıntılıların yaşanmasına neden olmuştur. Söz konusu bu sorunların izlerini Atik Şikâyet Defterleri'nde takip etmek mümkündür. Bu defterler üzerinden Antep vakıflarındaki sorunların izlerini takip ettiğimizde temel problemin yönetim, denetim, gelir, hizmet ve hizmetlilerden kaynaklı olduğunu tespit etmekteyiz. Antep halkının Divan'a ilettikleri şikâyetlerde şahsi çıkarlarına yenik düşenler tevliyyete, gelirlere ve hizmetlilere karşı haksız müdahalede bulunarak bir kazanç elde etmeye çalışmışlardır. Bu kazançlarını ise ehl-i örf istinat ederek, kadiyi tarafgir yaparak ya da askeri ve maliye tarafından berat aldıklarını iddia ederek gerçekleştirmişlerdir. Fakat tüm bu haksız iddiaları, Divan'a iletilen şikâyetler sonucunda bertaraf olmuştur. Çünkü Divan defterlere müracaat ederek, mahalline havale ederek ve mübaşir tayin ederek iddiaların asılsız olduğunu ortaya çıkarmaya çalışmıştır. İşte bu çalışma Antep vakıflarıyla ilgili en yüksek yargı mekanizmasına iletilen şikâyetlerdeki sorunlara odaklanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın sıklık kaynağını Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan Atik Şikâyet Defterleri oluşturmaktadır. Yine çalışmada Mühimme, Ahkâm, Vakıf Defterleri, Şer'iyye Sicilleri ile muhtelif belgelerden ve tetkik eserlerden istifade edilmiştir.

ABSTRACT

This study focuses on the problems experienced in the foundations of Ayntab through the Atik Complaint Books between 1649-1837. Foundations, which have an important place in the social and economic life of Turkish-Islamic states, are one of the institutions that showed a great development during the Ottoman Empire. However, this institution started to deteriorate and degenerate both due to the situation in which the state was in and due to the increase in the number of foundations and other factors. This led to various problems and troubles in the foundation institution. These problems can be traced in the Atik Complaint Books. When we follow the traces of the problems in the foundations of Ayntab through these books, we find that the main problems stemmed from management, supervision, income, services and servants. According to the complaints submitted to the Divan by the people of Ayntab, those who succumbed to their personal interests tried to make a profit by unfairly interfering with the trusteeship, revenues and servants. They did so by relying on the customary law, biasing the qadi, or claiming that they had been granted certificates by the military and finance. However, all these unjust claims were eliminated as a result of the complaints submitted to the Divan. This is because the Divan tried to prove that the allegations were unfounded by consulting the books, referring them to the local authorities, and appointing a bailiff. This study focuses on the problems in the complaints submitted to the highest judicial mechanism regarding the foundations of Ayntab. Accordingly, the main source of the study is the Atik Complaint Books in the Presidential Ottoman Archive. The study also makes use of Mühimme, Ahkâm, Vakıf Books, Şer'iyye Registers and various documents and research works.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: bernatorkak44@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

This study deals with the complaints about the problems in the foundations of Ayntab in the Atik Complaint Books between 1649 and 1837. All kinds of complaints about the foundations of Antep in the books are evaluated within the scope of the study. In this context, the main purpose of this study is to analyze the problems in the foundations of Antep, how those who were subjected to injustice demanded justice from the Divan-ı Hümayun, and how the Divan-ı Hümayun produced a solution to prevent injustice in the face of complaints. Foundations, which have an important place in the social and economic life of the Islamic world, are a religious and legal institution that experienced its heyday with the Ottoman Empire. However, this institution lost its former function over time and started to deteriorate and degenerate. The traces of these deteriorations can be traced in the Atik Complaint Books. In the introduction of the study, the importance of the foundation institution and the factors that caused its deterioration over time are given and a brief information about the Atik Complaint Books is given. Again in the introduction, it is stated what the complaints about the foundations of Ayntab in the books generally stemmed from. Under the first heading, complaints about the management and supervision of the foundations are mentioned. In the second heading, complaints about the interference with the revenues of the foundations, which are called aqar and galle, are analyzed. The third and final section deals with complaints about unjust interventions against the social services and servants of foundations. The main source of the study is the 213 Atik Complaint Books in the Presidential Ottoman Archive. In addition, Mühimme, Ahkâm, Vakıf Books and various documents and research and analysis works were utilized. In this study, which was prepared in line with the document analysis method, first of all, complaints about the foundations of Antep were identified in all the books. These complaints were then transcribed and transferred to a Word file. These complaints in the files were then subjected to subject classification. The subject classification is listed under the headings of administration, supervision, income, service and servants.

It is seen that the trustee, who undertook the duty of trusteeship in the foundations of Ayntab, was subjected to unjust interference as well as being the subject of this interference. This interference, which is expressed by the word dahl in the complaints, was an unjust interference and led to complaints. Again, in filial foundations, it is observed that those who were or were not from the generation of the foundation made unjust interventions. Although the revenues of the foundation were stipulated to the offspring of the foundation or the offspring of the foundation, the offspring or offspring who violated these conditions tried to benefit from the revenues. Those who were not the children of the waqf tried to seize the revenues by posing as children. For those who succumbed to their personal interests, the revenues of the waqf were seen as a great source of profit. Those who wanted to take unfair advantage of this source of income interfered with the revenues, leaving both the waqf and its officials in a difficult situation. It is observed that there were complaints about the rents of commercial buildings, industrial enterprises and shops that provided income to the foundations of Ayntab, as well as the violation of the conditions of sale. The main purpose of the complaints arising from the violation of the terms of sale in the bedesten, which was among the revenues of the Lala Mustafa Pasha Foundation, and the violation of the terms of sale in the dyehouse, which was among the revenues of the Hüsrev Pasha Foundation, was to damage the revenues of the foundation. Again, the main purpose of those who wanted to underpay the rent and those who claimed ownership by claiming to have shares was to seize the revenues. Since some of the revenues were given in return for the services of the waqf officials, such a seizure directly affected them. As a matter of fact, the officials who could not receive this income were in a difficult situation and filed complaints. Another situation in which waqf servants were in a difficult situation was interference in their duties. These interventions were realized through military and fiscal certificates. While one side claimed to have been assigned to the duty with a military warrant, the other side claimed to have been assigned to the duty with a warrant issued by the finance. The Divan's examination of the books would clarify who was actually appointed with which warrant. In addition to the books, the Divan, which took care to give justice in the face of injustice, also eliminated injustice by referring the case to the local authorities and appointing a bailiff to the local authorities. While the Divan's attitude towards complaints was carried out in this way, the complainants legitimized their righteousness with evidentiary tools such as berat, hüccet, fatwa and temessük.

Giriş

Kişinin kendi mülkiyetindeki menkul ve gayri menkul malların tamamını ya da bir kısmını Allah rızasını kazanmak ve halkın ihtiyacını karşılamak üzere kamu yararına ebedi tahsis etmesi (Akgündüz, 1988, s. 42; Yedi yıldız, 1999, s. 17), İslam medeniyetinin önemli bir hayır müessesesi olan vakıfları oluşturmuştur. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan vakıflar, VIII. yüzyıl ortalarından XIX. yüzyıl nihayetine kadar toplumun gerek sosyal gerekse de ekonomik ve kültürel hayatında son derece etkili olmuştur (Yedi yıldız, 2012, s. 479; Günay, 2012, s. 475).

Kamusal hizmet alanında önemli bir yer teşkil eden vakıflar yol, köprü, sulama işleri, ihtiyacı olanlara yardım ile medrese ve kütüphane gibi birçok hizmet sunarak toplumsal yaşama katkıda bulunmuştur (Işık, 2009, s. 1; Köprülü, 2005, s. 263). Toplumun tamamına eğitim, kültür, sağlık, diyanet, bayındırlık, sosyal güvenlik ve sosyal yardım sunan vakıflar, geniş bir hizmet yelpazesine sahip olmasına (Çınar ve Yavuz, 2017, s. 125) rağmen zamanla bu fonksiyonunu kaybetmeye başlamıştır. Çünkü tımar topraklarının vakıf haline getirilmesi, zürri vakıfların sayısında artış yaşanması, para vakıflarının çoğalması, vakıfların kira biçimlerinden olan mukataa, icareteyn ve gediklerde meydana gelen suistimaller, vakıfların tamirat ve bakımlarının yapılmaması ile yönetim ve denetimden kaynaklı problemler sistemin bozulmasına ve fonksiyonunu kaybetmesine neden olmuştur (Alkan, 2007, s. 70, 71).

Vakıf sisteminde meydana gelen bozulmaların izlerini Atık Şikâyet Defterleri'nde takip etmek mümkündür. Osmanlı bürokrasisinin önemli defterlerinden biri olan Atık Şikâyet Defterleri 1649-1837 yılları arasında kapsamaktadır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde 213 adet bulunan Atık Şikâyet Defterleri, Ahkam ve Mühimme Defterleri'nin devamı olup şahsî, askerî ve mülkî davalara dair birçok şikâyet türlerini içermektedir (Emecen, 2005, s. 125; Aktaş, 1991, s. 68). Bu şikâyet türlerinden biri de vakıflardır. Dolayısıyla Antep¹ vakıflarında yaşanan sorunlara dair şikâyetler söz konusu defterlerde bulunmaktadır (Torkak, 2023, s. 76). Vakıflarla ilgili şikâyetler ağırlıklı olarak yönetim, denetim, gelir, sosyal hizmet ve hizmetlilerden kaynaklanmaktadır (Tuğluca, 2016, s. 216).

Tablo 1: Atık Şikâyet Defterleri'ndeki Antep Vakıfları

1	Kara (Lala) Mustafa Paşa Camii Vakfı
2	Ardıç Baba Zaviyesi
3	Akyol Camii
4	Kâtip Mustafa Çeşmesi Vakfı
5	El-Hac Mustafa Vakfı
6	Sekkâkoğlu Vakfı
7	Koğacı Dede Medresesi
8	Mustafa Tekkesi Vakfı
9	Abdülkadir Geylani Vakfı
10	Kaşzâde Vakfı
11	Boyacızâde Seyyid Ahmed Vakfı
12	Dülük Baba Zaviyesi
13	Haremeyn-i Şerifeyn Vakfı
14	Mücellid Vakfı

¹ Atık Şikâyet Defterleri'nde Ayntab olarak geçmektedir. Ayn kelimesi Arapça göz, çeşme, pınar, nur ve dide anlamına gelmektedir. Tab ise Farsça mecal, kuvvet, takat, parlayan, parlatan ve aydınlık manasındadır. Bu bağlamda Ayntab kelimesi parlayan pınar, ışık kaynağı ve parıltı kaynağı anlamına geldiği söylenebilir (Şemseddin Sami, 2004, s. 958; 369; Devellioğlu, 1999, s. 1010; Koçak, 2010, s. 9; Özusu, 2016, s. 14).

15	Hacı Ömer Medresesi Vakfi
16	Mihaliye Medresesi Vakfi
17	Şeyh Muhiddin Erzincanî Vakfi
18	Alâüddeve Camii
19	Hatuniye Medresesi
20	Hasan Beg Mescidi Vakfi
21	Sinek Mehmed Vakfi (Mehmed Sinekoğlu Vakfi)
22	Hüsrev Paşa Vakfi
23	Sunguriye Medresesi
24	Ağa Camii
25	Ali Ağa Camii
26	Ali Neccâr Camii
27	Mustafa Ağa Camii
28	Alaybey Camii

Tablo 1’de görüldüğü üzere Atik Şikâyet Defterleri’nde yer alan Antep vakıflarıyla ilgili şikâyetler ağırlıklı olarak Divan-ı Hümayun’a gelerek ya da arzuhalle iletilmiştir. Bu şikâyetler sonrasında en yüksek yargı mercii olan Divan (Mumcu, 2020, s. 68) naip, kadı ve mütesellime hükümler göndermiştir. Yine mahalline mübaşir tayin ederek olayın araştırılmasını ve buna göre hakkın geri verilmesini istemiştir. Divan, mübaşir tayin ederek yerelin denetim mekanizmasını kontrol etmek istemiştir. Zira devletin XVII. ve XVIII. yüzyıllarda içerisinde bulunmuş olduğu siyasî, askerî ve iktisadî sıkıntılı dönemler yereli denetleme ihtiyacını daha da arttırmıştır. Bu denetleme ihtiyacının bir sonucu olan Atik Şikâyet Defterleri ile bir geri bildirim mekanizması oluşmuştur (Tuğ, 2023, s. 299). Şöyle ki şikâyetleri ile merkezi haberdar eden halk ve bu şikâyetler karşısında yereli denetleyen merkez arasında geri bildirim mekanizması oluşmuştur.

Haksızlığın giderilmesi ve yerelin denetlenmesi konusunda oldukça hassas davranan Divan, bazı şikâyetlerde Evkaf, İcmal, Mufassal ve Anadolu Muhasebe Defterleri’ne müracaat ederek buradaki kayıtlar doğrultusunda bir karara varmıştır. Divan’ın şikâyetler karşısındaki tutumu bu şekilde olurken haksızlığa uğradığını düşünen taraf/ taraflar ise fetva, hüccet, berat ve temessük gibi delillendirme araçları ile haklılığını kanıtlamaya çalışmıştır. Vakıflarla ilgili sorunlarda bilhassa beratlar diğer delillendirme araçlarına nazaran daha ön plana çıkmaktadır. Divan-ı Hümayun’da iddiasını bu gibi meşrulaştırma araçları ile güçlendirmeye çalışanların haksızlığa uğradıklarını şikâyetlerdeki *gadr, taaddi, rencide, dahl ve kendi halinde olmadıkları* gibi kelimeler ile anlamaktayız. Özellikle vakıflarda meydana gelen sorunlar *dahl* yani *müdahale* kelimesi ile ifade edilmekteydi. Bu sebeple gelirlere, hizmete veya hizmetlilere karşı yapılan haksızlıkları müdahale kelimesi ile ifade etmekteyiz. Vakıflarda yaşanan tüm bu müdahaleleri yani haksızlıkları düzeltme girişiminde bulunanlar Divan-ı Hümayun’da hak ve adalet talep ederek haksızlığı engellemeye çalışmaktaydı. İşte bu çalışma Atik Şikâyet Defterleri üzerinden Antep vakıflarındaki müdahalelerin neler olduğu ve bu müdahaleleri nasıl engellemeye çalıştıklarına odaklanmaktadır.

Yönetim ve Denetim

Vakfın işlerini idare etmekle sorumlu olan mütevellinin, vakfı şer’i hükümler çerçevesinde yönetmesi gerekmektedir. Bu görev ve yetkiye tevliyet denilmektedir. (Arslanboğa, 2018, s. 553). Atik Şikâyet Defterleri’nde tevliyetle ilgili şikâyetler incelendiğinde vakıf yönetimini üstlenen mütevellilere yönelik haksız müdahalelerin olduğu görülmektedir. Bu müdahaleler mütevelliyeye karşı olabildiği gibi vekiline karşı da gerçekleşebilmekteydi. 1671 yılındaki şikâyet bu minvaldeydi. İlgin’da bulunan Kara Mustafa

Paşa Camii'nin² mütevellisi Şam'da bulunmasından dolayı yerine vekil olarak vakfın nazırı Seyyid İbrahim geçmiştir. Ancak mütevellinin Şam'da bulunmasından istifade eden bazı kişiler, kendilerinin müteveli vekili olduklarını iddia ederek gelirleri zapt etmişlerdi. Vakfın gelirlerinin bir kısmı mürtezikalının vazifelerine karşılık verilmekteydi. Bu ise Antep ve çevresindeki gelirlerden sağlanmaktaydı. Mürtezikalılar vazifeleri karşılığında verilen bedeli alamadıklarından dolayı şikâyetçi olmuşlardı. Bu şikâyet üzerine Divan, bundan evvel verilen emir gereğince olayın çözüme kavuşturulmasını istemiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 7, s. 46, h. 181). 1672 yılında yani şikâyetten 7-8 ay sonra aynı vakıf ve konuyla ilgili şikâyet tekrardan Divan-ı Hümayun'a iletilmiştir. Şikâyette müteveli vekili Seyyid İbrahim'in her sene mürtezikalının vazifelerinin karşılığını verdiğini ve *hizmetlerinde kusuru* olmadığı vurgulanmaktaydı. Fakat bu kusursuzluğa rağmen yine ilk şikâyetteki gibi aynı müdahale gerçekleşmiştir. Sebepsiz gerçekleşen bu müdahale sonrasında mürtezikalılar şikâyetçi olmuştur (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 7, s. 52, h. 212). 1690 yılında aynı vakıfla ilgili bir diğer şikâyet Ilgın kadısı Süleyman tarafından Divan'a iletilmiştir. Şikâyete göre vakfın mütevellisi Mehmed, *vazifesine kanaat* etmemişti. Yaklaşık yüz seneden beri vakıf görevlilerine ve camiye sarf olunan gelirleri zapt eden Mehmed, kadı tarafından şikâyet edilmiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 14, s. 79, h. 351). Ardıç Baba Zaviyesi'nde³ ise tevliye müdahale zaviyedar tarafından gelmiştir. Müsterek tevliye sahip olup aynı ismi taşıyan Ebubekirler, zaviyedar Ahmed'den şikâyetçi olmuştur. Çünkü Ahmed, Geçgin oğlu Ahmed ile bir olup *beratsız ve senetsiz* bir şekilde vazifelerine müdahale etmişlerdir. Mütevellilerin şikâyeti sonrası Divan, görevlerine müdahale ettirilmemesini ve olayın mahallinde çözülmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 177, s. 92, h. 391).

Tevliye müdahaleler vakıf görevlileri veya kaza sakinleri tarafından meydana geldiği gibi zorba olarak adlandırılan mütegalibeler tarafından da gerçekleşebilmekteydi. 1733 yılında Akyol Camii ile ilgili şikâyet böyle bir müdahaleye örnek teşkil etmektedir. Seyyid Ebubekir'in şikâyetine göre caminin hem imamı hem de mütevellisi babası Hacı İbrahim'di. Babasının vefat etmesinden sonra bu yetki kendisine geçmiştir. Fakat Seyyid Ebubekir görevini yerine getirmesine rağmen mütegalibeden İdici oğlu Derviş Ağa diye bilinen Mustafa tevliye müdahale etmiştir. Bu müdahalenin ardından Seyyid Ebubekir, beratın kendi üzerinde olduğunu belirterek şikâyetçi olmuştur. Bu şikâyete karşı Divan, beratına göre tevliyetin zapt ettirilmemesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 141, s. 209, h. 680). Beratını özenle vurgulayan Seyyid Ebubekir, aynı zamanda karşı tarafın kendi halinde biri olmadığını değinerek haklılığını güçlendirmeye çalışmıştır.

² Lala Mustafa Paşa olarak da bilinmektedir. Zira şikâyetlerde de hem Lala hem de Kara Mustafa Paşa olarak geçmektedir. Bu vakıf, Ilgın dışında Şam ve Erzurum'da da bulunmaktadır. Bkz. (BOA, TS. MA. d., 1404; BOA, TS. MA. d., 1379; BOA, TS. MA. d., 1279; BOA, TS. MA. d., 1295; BOA, TS. MA. e., 549/125; BOA, C. EV., 480/24254; BOA, AE. SMST.III., 154/12150; BOA, İ. EV., 9/72; BOA, BEO., 2854/214023; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4943, s. 19, h. 23; BOA, A. {DVNSAHK. ME., d. 3, s. 162, h. 3; BOA, A. {DVNSAHK. ME., d. 2, s. 151, h. 1; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4831, s. 206, h. 228; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4839, s. 233, h. 3; BOA, C. EV., 422/21389; BOA, C. MF., 40/1951; BOA, C. BLD., 19/929; BOA, İE. EV., 69/7443; BOA, BEO., 2683/201158; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4828, s. 115, h. 4; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4840, s. 19, h. 1; Mehmed Süreyya, 1996, s. 868; Acioğlu, 2012, s. 71; Söylemez, 2021, s. 255; Najm, 2020, s. 63; Canpolat, 2021, s. 197; Baş, 2018, s. 277).

³ Zaviye muhtemelen XIV. yüzyılda Memlukler tarafından yaptırılmıştır. Cemil Cahit Güzelbey, zaviyenin Mevlevihane Camii'ni yaptıran Mustafa Ağa'nın kardeşi Şeyh Şaban ile ilgisi olduğunu belirtmektedir. Ardıç Baba Zaviyesi Vakfı'nın 1619 yılında mütevellisi Mustafa Dede'dir (BOA, MŞH. ŞSC. d. 4816, s. 312, h. 35; Güzelbey, 1990, s. 135; Özoğlu, 2021, s. 34).

Tevliyete müdahaleden sonra şikâyetlerde yer edinen konulardan biri de evlatlık vakıflardır. Genel olarak vakıflar, hayrî ve zürri olarak iki kategoriye ayrılmaktadır (Günay, 2001, s. 92). Hayrî vakıflar hayır amacıyla, zürri vakıflar ise çocukları veya soyunun fertleri yararına kurulmuş olan vakıflardır. Zürri vakıflar aynı zamanda evlatlık vakıflar olarak da bilinmektedir (Yılmaz, 2014, s. 53). Bu vakıfların gelirleri zükûruna (erkek) veya inasına (kız) şart edilmiştir. Aynı zamanda her ikisine birlikte şart edilen vakıflar da bulunmaktadır (BOA, A. {DVNSSKT. d., 51, s. 457, h. 3). Evlatlık vakıflarda şikâyete neden olan kişiler, vakıf sahibinin neslinden olabildiği gibi olmayıp kendisine evlatlık süsü vermiş kişiler de olabilmekteydi. Neslinden olmayan kişiler, vakfın gelirini ele geçirmek için ben de bu *vakfın evladım* diyerek tevliyete müdahale etmekteydi. Halbuki gelirler, erkek evlatlara şart edilmiş olmasına rağmen müştereklik yoluyla gelir ve tasarrufu elde etmeye çalışıyorlardı. Buna dayanak ise askerî ya da maliye tarafından verilen beratları gösteriyorlardı (BOA, A. {DVNSSKT. d., 61, s. 528, h. 2). Fakat tüm bunlara karşılık vakfiyelerde, vakfın şart ve kaidelerine dair bütün hususlar yer almaktaydı (Şeker, 1993, s. 5). Nitekim haksız müdahale gibi durumlarda vakfın bir nevi kullanma kılavuzu ve senedi sayılan vakfiyeler, şikâyetlerde özellikle vurgulanmaktaydı (Turgut, 2018, s. 278). 1717 yılında Kâtip Mustafa Çeşmesi Vakfi ile ilgili şikâyette, vakfiyede tevliyetin kimlerin hakkı olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir. Vakfın mütevellisi Yasin, tevliyetin *evlâd-ı zükûruna* şart edildiğini ve bunun da vakfiyede kayıtlı olduğunu savunmuştur. Buna rağmen vakfın *evlâd-ı inasından* Mahmud, askerî tarafından berat ettirdiğini iddia ederek tevliyeti zapt etmiştir. Bunun üzerine Yasin, Divan'a arzuhal ileterek Mahmud'dan şikâyetçi olmuştur. Divan ise nişan kaydına bakarak beratın Yasin üzerinde olduğunu ve bu kayıt gereğince zapt ettirilmemesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 73, s. 295, h. 2).

Antep'te erkekler kadar olmasa da kadınlar da vakıflarla ilgili bir konuda Divan'a giderek hak talebinde buldukları tespit edilmiştir. Fatma ve Hatice'nin cedleri el-Hac Mustafa Vakfi'nin gelirleri, erkek ve kız evlatlara şart edilmiştir. Ancak Ali'nin oğlu Yasin ile Ümmühan'ın oğulları İbrahim ve Mustafa vakfın evladı olmamalarına karşın biz dahi bu vakfın evladınız diyerek gelirleri ele geçirmişlerdi. Hilekâr ve mütegalibeden Kale Ağası, Balioğlu Mustafa ve Molla Şeref'in himayelerinde bulunan bu şahıslar ayrıca kadıyı da tarafgir yapmışlardı. Bu kişilerin, buldukları mahalde muayyen olmaları ve kadıyı kendi yanlarına çekmeleri nedeniyle dava yerelde çözülememiştir. Bunun üzerine Divan, olay mahalline mübaşir tayin etmiştir. Böylece Divan'a arzuhal sunan Fatma, Hadice beraberindeki Seyyid Mustafa'nın şikâyeti neticesinde mübaşir inceleme yapıp, haklarını geri verecekti (BOA, A. {DVNSSKT. d., 112, s. 557, h. 1).

Evlatlık vakıflarda, vakfın evladından olan kişilerin de aynı şekilde şikâyete neden olduğu görülmektedir. Ebubekir, vakfın⁴ evladından olup bütün tasarruf hakkı sahip olmasına rağmen yine vakfın evladından Rabia gelirleri zapt etmiştir. Rabia vakfın evladı olduğundan dolayı gelirlerinden Ebubekir gibi hak sahibi olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiaya karşı Ebubekir, 1733 yılında hüccetini de alarak itirazını Divan'a iletmiştir. Ebubekir, elindeki hüccet ile vakfın evladı olduğunu ve Rabia'nın vakıf gelirinden hakkı olmadığını hatta Rabia'nın zapt ettiği gelirin kendisine verilmesini istemiştir. Zira Ebubekir, tevliyetin erkek evlatlara şart edildiğini ve bunun da vakfiyede geçtiğini belirtmekteydi. Rabia ise tevliyette kız evlatların da hakkı olduğunu iddia etmekteydi. Tüm bu iddialara karşı Divan, yerel mahkemede duruşmanın yapılmasını ve vakıf gelirinin de haklı olan tarafa verilmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT.

⁴ Vakfın ismi belgede belirtilmemiştir.

d., 142, s. 33, h. 92). Vakfiye üzerinden gelirlerin kimlerin hakkı olduğuna dair bir diğer şikâyet örneğini Sekkâkoğlu Vakfı'nda görmekteyiz. Vakfın mütevellisi el-Hac Muhammed bin Mustafa, Muharrem bin Mahmud'un müdahalesi karşısında şikâyetçi olmuştur. Sekkâkoğlu Vakfı'nın gelirleri erkek evlatlara şart edilmiştir. Mahmud ise babası Muharrem'in bu vakfın evladından olduğunu ve babasının vefatıyla gelirlerin kendisine intikal ettiğini söylemektedir. Hatta Mahmud, babasının annesi Zeyneb'in de vakfın evladı olduğunu bundan dolayı Zeyneb'in hissesinin de kendisine ait olduğunu iddia etmekteydi. Ancak müteveli, vakıf gelirinin erkek evlatlara şart edildiğini belirterek Antep mahkemesine şikâyetini iletmıştır. Bu mahkemede yapılan duruşma neticesinde vakfın, erkek evlatlara şart edildiğini ve bunlar var iken de kız evlatların müdahale edemeyeceği yönünde karara varılmıştır. Bu karara rağmen Mahmud, aykırı müdahalesine devam etmiştir. Bunun üzerine müteveli, hüccet ve fetvasını alarak Divan'a şikâyetini iletmıştır. Divan da hüccet ve fetvası gereğince olayın çözülmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 94, s. 231, h. 1).

Vakıf sahibinin neslinden olan ya da olmayanlar, gelir söz konusu olduğunda vakfiyelerdeki şartları görmezden geliyorlardı. Vakfın evladından olanların haksız müdahalelerde bulunması bir bakıma aile içerisinde dağılmaya sebebiyet verebilirdi. Çünkü evlatlık vakıflarının en önemli özelliği aileyi parçalanmadan bir arada tutabilmektir (Akipek ve Altaş, 1988, s. 146). Ancak gelirden nemalanma düşüncesi, aile içi bu tarz vakaların yaşanıp, şikâyet edilmelerine neden olmaktadır. Mehmet Genç, vakıf tesis ederek devletin ya da bu gibi vakfın neslinden olan veya olmayanların müdahalelerini engellemek isteyenlerin, kendinden sonraki nesillerin geleceğini sigorta altına aldıklarını belirtmektedir (Genç, 2014, s. 15). Kendi neslini garanti altına alma düşüncesinde bulunanlar, aile arasında bu gibi çatışmaların yaşanacağını muhtemelen tahmin edememişlerdi.

Antep vakıflarında tevliyetle ilgili bu gibi şikâyetler yer alırken denetim ve kontrolünü üstlenen kadıyla ilgili de şikâyetler bulunmaktadır. Bilindiği üzere vakıfların kontrol ve denetimi, merkezi idare tarafından yapılmaktaydı. Bu durum 1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulana kadar devam etmiştir. Söz konusu nezaret kurulana kadar vakıfların denetim ve kontrolü kadı, nazır ve darüssaâde ağası tarafından yapılmaktaydı (Yediyıldız, 2003, s. 188, 189; Genca, 2014, s. 533, 534). Bunlar arasında kadı, vakıfların denetimden sorumlu olarak ilk sırayı almaktadır (Öztürk, 2002, s. 813). Ancak şikâyete göre vakfın denetim mekanizmasında ilk sırayı alan kadı denetim yerine denetimsizliğe neden olmuştur. 1718 yılında Koğacı Dede Medresesi⁵ müderrisi Mustafa Zeki'nin şikâyetine göre Sacur Suyu⁶ denilen suyun üzerine değirmen, çeşme ve dükkân inşa etmiştir. İnşa edilen bu yerleri kiraya veren Mustafa Zeki, daha sonrasında İstanbul'a gitmiştir. Mustafa Zeki'nin İstanbul'da olmasını fırsat bilen Antep kadısı Mahir Efendi, vakfa gelir sağlayan bu kaynakları zapt etmiştir. Kadının zaptı sonrasında kiracılar ise oğlundan bir sene iltizam ile aldıklarını belirterek karşı çıkmışlardır (BOA, A. {DVNSSKT. d., 74, s. 83, h. 3).

⁵ Medrese, İstanbul'da Aksaray yakınında bulunmaktadır (BOA, İE. EV., 13/1585; BOA, İE. TCT., 25/2678; BOA, AE. SMHD. I., 230/18391; BOA, AE. SMST. III., 44/3192; BOA, C. MF., 122/6089; BOA, C. EV., 616/31079; BOA, MVL., 327/11).

⁶ Antep kadısı Mahir Efendi, Sacur suyunu şehir merkezine kadar getirmiştir. Bu su, Fırat'a dökülmekte ve Antep içinde doğal bir sınır oluşturarak Alleben deresi ismini almaktadır. 1839 yılında Mısırlı İbrahim, Sacur suyunu Halep'e aktarma girişiminde bulunmuştur. Mısırlı İbrahim'in kalabalık topladığı, peksimed yaptırdığı ve Basra'ya istila eylediğine dair bilgiler ulaşmıştır. Fakat bu girişimi duyulur duyulmaz hemen önlemler alınmış, Süleyman ve Bahri Paşalar İstanbul'a gönderilmiştir (BOA, HAT., 379/20518; BOA, HAT., 378/20514; Darıcı, 2018, s. 14, 41; Uçaner, 2022, s. 241).

Vakfin nezareti, kadıya tevcih edildiği gibi darüssaâde ağasına da tevcih edilmektedir. Sarayın bölümlerinden biri olan hareme, darüssaade de denilmektedir. Buranın amiri ve idarecisi darüssaade ağasıydı (Turan, 1999, s. 127). Yine harem ağalarının, Haremeyn-i Şerîfeyn görevlilerinin, selatin ve vüzera görevlilerinin amiri de darüssaade ağası sayılmaktaydı (Altındağ, 1994, s. 1). Antep'te ise Haremeyn-i Şerîfeyn Vakfı, Hacı Beşir Ağa'nın nezareti altında bulunmaktaydı (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 163, s. 114, s. 404; BOA, İE. EV., 43/4851).

Gelir (Akar ve Galle)

Vakıfların çeşitli hizmetleri sunabilmesi ve bunun sürekliliğinin sağlanabilmesi için gelirlere ihtiyaç duyulmaktaydı (İpçeş ve Üzümcü, 2016, s. 703). Bu gelirler tarım işletmeleri, meskenler, ticarî yapılar, dükkânlar ve sanayi işletmelerinden sağlanmaktaydı (Alkan, 2014, s. 128). Antep vakıflarına gelir sağlayanlar da bu işletme ve yapılarıydı. Antep'te vakfin gelirlerinden haksız bir şekilde faydalanmak isteyenler *beratsız ve senetsiz* şekilde müdahale etmekteydi. Böyle bir müdahale IV. Murad'ın (1623-1640) bina eylediği Mevlevihane'ye⁷ meşrut Mustafa Tekkesi Vakfı'nda yaşanmıştır.⁸ Vakfin şeyh ve mütevellisi Feyzeddin'in şikâyetine göre Antep voyvodası Hüseyin'in yardımcılarında Karagözoğlu İbrahim, Hayamlıoğlu Abdülkadir, Hasan ve Bayrakdaroğlu Hasan senet ve beratları olmamasına rağmen üç seneden beri vakıf gelirini zapt etmişlerdi. Bu zaptın ardından müteveli şikâyetçi olmuştur. Şikâyet üzerine Divan olayın çözümünü mahalline havale etmiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 200, s. 169, h. 596).

İstanbul Tophane'de bulunan Abdülkadir Geylani Vakfı'nın (BOA, A. {DVNSAHK. ME., d. 2, s. 364, h. 1; BOA, C. EV., 379/19211) gelirlerinden biri Antep'teki Başkendi köyü idi. Bu köy, Abdülkadir Geylani Vakfı dahilinde olduğundan dolayı vergiye tabi değildi. Çiftçiler ziraat ettikleri ürünlerin vergisini kanun ve defterde belirlenen miktarlara göre vermekteydiler. Ancak buna rağmen Dimos⁹ mukataası eminleri iki seneden beri köye gelerek burasının kendi mukataaları dahilinde olduğunu iddia edip, vergi talep etmişlerdi. Haksız vergi talebi üzerine çiftçiler, 1730 senesinde Dimos mukataası eminlerinden şikâyetçi olmuşlardır.¹⁰ Bu şikâyet üzerine Divan, Evkaf ve Mufassal Defterleri'ne müracaat etmiştir. Bu müracaatta köyün vakıf dahilinde olduğunu belirtmiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 124, s. 204, h. 3). Vergiyle ilgili Kaşzâde Vakfı'nın, Boyacızâde Seyyid Ahmed Vakfı'nın ve Dülük Baba Zaviyesi'nin¹¹ de şikâyetleri bulunmaktadır. Kaşzâde Vakfı'nın mütevellisi Ali, Antep'te

⁷ Antep Mevlevihanesi hakkında bilgi için bkz. (Armağan, 2014, s. 203-226; Tanrıkorur, 1996, s. 475-477; Güler, 2016, s. 43-77; Yüksel, 1994, s. 43-46; Gülbahar ve Başboğa Çiçek, 2010, s. 189-195; Küçükdağ, 2000, s. 211-242).

⁸ Arşiv belgelerinde Mustafa Ağa Vakfı olarak geçmektedir. Bkz. (BOA, C. EV., 621/31315; BOA, C. EV., 403/20428; BOA, AE. SMHD. I., 233/18738; BOA, AE. SABH. I., 355/24876).

⁹ Demosion teriminden türeyen dimos kelimesi, vergi ölçü birimi anlamına gelmektedir. Bu birim Antep, Suriye, Halep ve Malatya'da uygulanmıştır (Canbakal, 2009, s. 73; BOA, MAD., 12795; BOA, MAD., 9840; BOA, AE. SMRD. IV., 5/454; BOA, AE. SMRD. IV., 5/455; BOA, TS.MA e., 887/12; BOA, AE. SMMD. IV., 90/10630).

¹⁰ XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Dimos mukataası eminlerinin kanun ve defterlerde belirlenen miktardan fazla vergi aldıkları, gelirlere müdahale ettikleri ve maaşları haksız bir şekilde zapt ettiklerine dair şikâyetler bulunmaktadır. Bkz. (BOA, AE. SMST.II., 123/13554; BOA, İE. AS., 85/7664; BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 21, s. 333, h. 1385; BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 65, s. 373, h. 2; BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 128, s. 79, h. 4; BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 117, s. 755, h. 2).

¹¹ Dülük Baba Zaviyesi ile ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden biri Hz. Peygamber zamanında onun sahabelerinden biri Davud'un şehit olup, Dülük köyüne defnedilmesine dairdir. Rivayete göre Antep'e ticaret amacıyla gelen bir tüccar, Dülük civarında yolunu kaybetmektedir. Bu sırada çaresizliğe düşen tüccar, uykuya dalıp rüyasında Abdülkadir Geylani'den manevi bir işaret talep etmektedir. Bu talebi üzerine Abdülkadir Geylani kendisine değil burada medfun bulunan Davud'a dua etmesini bildirir. Bu işaret üzerine tüccar yolunu bularak

Nehrü'l-Cevaz nahiyesine bağlı köylerin vergilerini verdiğini ancak birkaçının vermediğini belirterek şikâyetçi olmuştur. Şikâyetin üzerine Divan yine İcmal ve Mufassal Defterleri'ne bakıp, defter emini el-Hac Abdulkadir'in mahalleri tashih ettikten sonra arz göndermesini istemiştir. Defter emininin arzından sonra da kararın verileceğini belirtmiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 84, s. 293, h. 1). Bu şikâyetler arasında Dülük Baba Zaviyesi'nin iltizam sistemi ile tasarruf edildiği görülmektedir. Tarım işletmelerinde uygulanan sistemlerden biri olan iltizamdan (Temizer & Öztürk, 2020, s. 141) dolayı Mehmed şikâyetçi olmuştur. Çünkü Hasan, karşı tarafın temessük ve senedi olmasına rağmen iltizamı zapt etmiştir. Divan ise temessük gereğince zapt ettirilmemesini belirterek, mahalline havale etmiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 98, s. 363, h. 3). Boyacızâde Seyyid Ahmed Vakfı'nın mütevellisi Ebubekir ise vergi ile ilgili bir konudan dolayı şikâyetçi olmuştur. Mütevellinin şikâyetine göre köyün vergileri eskiden beri vakıf tarafından alınmaktaydı. Fakat mukataa mutasarrıfı, reayanın verdiği vergilere kanaat etmemiştir. Bunun üzerine müteveli eskiden beri vergilerin vakıf tarafından alındığını belirterek şikâyetini iletmiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 146, s. 42, h. 142).

Antep'te önemli bir diğer vakıf Haremeyn-i Şerifeyn vakıflarıydı. Halep'e bağlı olan bu vakfın gelirleri arasında bostan, hamam, dükkân, menzil, değirmen, tarla, bahçe bulunmaktaydı (BOA, EV. d., 15781, s. 2). Antep'teki Haremeyn-i Şerifeyn Vakfı'nın gelirleri her sene ecr-i misil ile kiraya verilmekteydi. Fakat kaza sakinlerinden Hallacoğlu Hacı Mehmed, Özütlüoğlu Abdurrahman ve Ahi Baba her yıl kiraladıklarını belirterek mislinden eksik bir şekilde kiralamaya çalışmışlardı. Bir kira bedeli olan ecr-i misil, ona benzer yerlerin bedeline göre belirlenmekteydi. Şikâyetteki gibi kira bedelinin eksik olması noksan-ı yesir olarak kabul edilmektedir (Akgündüz, 1984, s. 344; Kaya, 2014, s. 116). Bedelinden düşük şekilde kiralama çabaları 1739'da şikâyetle sonuçlanmıştır. Divan bu şikâyet üzerine mislinden eksik şekilde kiralama kastına özen gösterilmesini ve vakfın nazırı Darüssaade ağası Hacı Beşir Ağa'nın mühürlü mektup verilmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 163, s. 114, s. 404).

Ecr-i misili ile kiraya verilen yerler arasında Mücellid Hamamı¹² da bulunmaktaydı. Bu hamam, Mücellid Vakfı'nın gelirleri arasında yer almaktaydı. Hamamdan elde edilen gelir, mütevellinin vazifesine karşılık olarak verilmekteydi. Ancak aynı vakfın mürtezikaları *bizler de bu hamamın gelirlerinden vazifemizi alıruz* diyerek müdahale etmişlerdir. Bu müdahale onların, *ashab-ı ağraz* yani kötü niyetli kişiler olarak anılmasına neden olmuştur. Mürtezikalının müdahalesi sonrası müteveli Hacı Osman, 1740 yılında Divan'a giderek şikâyetçi olmuştur. Şikâyetin üzerine Divan, olayın çözümünü mahalline bırakmıştır (BOA, A. {DVNSSKT. d., 163, s. 53, h. 190). 1789 yılında ise Ardıç Baba Zaviyesi'nin zaviyedar ve mütevellisi Şeyh Ahmed bin Şeyh Mehmed,¹³ vakıf dahilinde bulunan arsayı her sene ecr-i misil ile kiraya vermekteydi. Fakat kaza sakinlerinden bazı kişiler, *arsalar bizim mülkiyetimizdir* diyerek mülkiyet iddiasında bulunmuşlardı. Halbuki arsa zaviyenin yani vakfındı. Ancak buna rağmen mülkiyet yolu ile vakfa gelir sağlayan arsayı ele geçirmek

Antep'e gelir, ticaretini gerçekleştirdikten sonra buraya bir türbe yaptırır. Diğer bir rivayete göre ise Yavuz Sultan Selim'in önüne çıkan Dülük Baba onun Mısır'ı alacağını haberini padişaha verir. Haberi ileten Dülük Baba, Mısır zaptı sonrası padişahın kendisine gösterdiği tep üzerinde bir tekke yapmasını ister. Dülük Baba'nın söylediği çıkması üzerine Yavuz Sultan Selim Antep'e gelir. Ancak Dülük Baba vefat etmiştir. Bunun üzerine padişah, Dülük tepesinde medfun bulunan Dülük Baba'nın mezarı üzerine tekke ve zaviye yaptırmıştır (Akis, 2008, s. 91; Güzelhan, 1959, s. 6; Peirce, 2005, s. 62).

¹² Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde ismi geçen Mücellid Hamamı, bazı eski kaynaklarda Mücelle Hamamı ile aynı olduğu bilgisi yer almaktadır. Hamam 1845 yılında yıkılmıştır (Bozhüyük Şiraz, 2015, s. 33, 34).

¹³ Şeyh Mehmed, 1767 yılında tevliyet ve zaviyedar görevini kendi rızası ile Ahmed'e tevcih etmiştir (BOA, AE. SMST. III., 206/16228).

istemişlerdi. Mütevellî bunun üzerine fetvasını alıp, Divan'a giderek şikâyetçi olmuştur. Bu şikâyetin ardından Divan, Anadolu Muhasebe Defterleri'ne bakıp görevin Şeyh Ahmed üzerinde olduğunu belirtmiştir. Yine arsanın vakıf dahilinde olduğunu ve mülkiyet iddiasıyla zapt ettirilmemesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 194, s. 21, h. 90). Söz konusu bu davada kira bedelini vermek istemeyenler mülkiyet iddiasında bulunarak mala çökmeye çalışmışlardı. Bir diğer mülkiyet iddiası 1742 yılında yaşanmıştır. Hacı Ömer Medresesi öğrencileri ve müderrisi Hasan, kaza sakinlerinden şikâyetçi olmuşlardır. Bağ, bahçe ve bostandan oluşan vakıf geliri müderrisin vazifesine karşılık verilmekteydi. Fakat kaza sakinleri biz buraları satın aldık diyerek mülkiyet iddiasında bulunmuşlardır. Bu iddiaya karşılık Divan, vakfiye şartları gereğince şer' ile görülüp, müdahalenin engellenmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 171, s. 9, h. 29). Vakıf gelirleri arasında yer alan bu yerlerin kiraya verilmesi büyük bir sorun teşkil etmekteydi. Bu sorun kiracılar ya da kaza sakinleri tarafından gerçekleşmekteydi. Bu kişiler mülkiyet iddiasında bulunarak ya da hisseleri olduğunu iddia ederek gelirleri zapt etmeye çalışıyorlardı. Böyle bir şikâyet 1694 yılında Divan'a iletilmiştir. Celaleddin, bahçeden hasıl olan gelirleri Mihaliye Medresesi¹⁴ öğrencilerine şart etmişti. Ancak öğrenci olmamasına rağmen Abdullah ve Osman, *bizim dahi hisselerimiz vardır* diyerek gelirleri zapt etmişlerdir. İki defa gerçekleşen müdahalenin ilkinde yetmiş iki kuruş, ikincisinde ise kırk sekiz kuruş almışlardır (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 18, s. 178, h. 844). 1729 yılında ise Boyacı Camii Vakfı'nın mütevellisi, kirayla ilgili yaşanan sorunlardan ötürü şikâyetçi olmuştur. Çünkü bazı kişiler vakfa gelir sağlayan kiralara müdahale etmişlerdir. Eline fetvasını alan mütevellî, vakfın gelirlerini korumaya çalışmıştır. Bunu korurken de *kadime* aykırı şekilde hareket ettiklerini belirterek eski düzene atıf yapmıştır (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 123, s. 338, h. 3).

Yine Antep'te miri arazi konumunda bulunan toprakların temlik yani mülk olarak verildiği görülmektedir. Tarihi XIV. yüzyıl sonları ile XV. yüzyıl başlarına kadar giden bu nevi tevcihler için (Abou-El-Haj, 2000, s. 44) temliknâme, temliknâme-i hümayûn veya mülknâme-i hümayûn adı verilen belge verilmektedir (İpşirli, 2011, s. 430; Pakalın, 1971, s. 613). Şeyhlere¹⁵ ve dervişlere temlik edilen yerler sayesinde buralar bir kültür, din ve imar merkezi haline gelmekteydi (Barkan, 1942, s. 290). Saltanat bağışi olarak verilen mülklerde (Singer, 2004, s. 38), vakıf ve mülk sahibi gerek idarî gerekse de vergi toplamak bakımından istiklal içindeydi (Gencer, 2011, s. 77). Devlet, birçok hakkı mülk sahibine bırakarak toprağın statüsünü serbest hale getirmekteydi (İnalçık, 2018, s. 144). Antep'te bu şekilde temlik edilen yerlerden biri Biriç nahiyesi bağlı Safî mezrasında bir miktar yerlerdi. Bu yerler Şeyh Muhiddin Erzincanî'ye temlik edilmiştir. Arşiv belgelerinde Sam veya Safî olarak geçen köy, Sultan Selim Han (1512-1520) tarafından Şeyh Abdurrahman Erzincanî evladından Şeyh Mehmed'e evladiyet üzere vakfedilmiştir (BOA, A. {DVNSMHHM. d., 25, s. 190, h. 1860; BOA, A. {DVNSMHHM. d., 2, s. 77, h. 704). Bu mezarın tasarruf ve geliri evlatlarına, torunlarına ve

¹⁴ Mihal Beyoğlu Yahşi Bey Medresesi olarak da bilinmektedir. Medrese ile aynı ismi taşıyan bir değirmen bulunmaktadır. 1590 yılında Mihaliye Medresesi Vakfı'nın mütevellisi Mehmed Çelebi, 1619 yılında ise mütevellî Mevlâna Yahya'dır. 1767 yılında Şeyh İbrahim'in ardından yerine müezzin olarak Mehmed geçmiştir. 1809 yılında da müezzinin vefat etmesi sonucunda tekrardan bir görev tevcihi yapılmıştır (BOA, C. MF., 184/9190; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4828, s. 108, h. 1; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4812, s. 14, h. 6; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4816, s. 346, h. 114 BOA, MŞH. ŞSC. d. 4816, s. 346, h. 115; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4816, s. 348, h. 119; BOA, C. MF., 153/7604; BOA, C. MF., 37/1848; Söylemez, 2021, s. 242; Altundaş, 2017, s. 106; Özoğlu, 2021, s. 85, 87).

¹⁵ Şeyhlere temlik edilen yerlere örnek verilecek olursa bunlardan biri Urfâ'da Şazeli Şeyhi Ali Dede'ye Karaköprü köyü, Diyarbakır'da ise Şeyh Mahmud Urmevi'nin evlatlarına Kabi köyü temlik edilmiştir (Ekinci ve Asoğlu, 2018, s. 189; Ekinci ve Torkak, 2023, s. 41).

İbnişeker mahallesindeki Şeyh Muhiddin Erzincanî Vakfı'na verilmiştir (BOA, C. MF., 157/7825; BOA, EV. d., 11687, s. 12). Söz konusu mezranın tasarrufunda kimlerin hakkı olduğu açık bir şekilde belli olmasına rağmen Şeyh Muhiddin Erzincanî'nin neslinden Mustafa, müdahale etmiştir. Öyle ki Mustafa, *ben ol yerleri tevliyet olmak üzere berat ettirdim, lakin sizin tevliyet beratınız yoktur* diyerek vakfın gelir ve tasarrufunu zapt etmiştir. Mustafa'nın vakfiyeye muhalefet bu tutumu karşısında, Şeyh Abdullatif ve Şeyh Mehmed şeyhülislamdan fetva alıp, 1731 yılında şikâyetçi olmuştur. Bu şikâyete karşı Divan, fetva ve vakıf şartları gereğince olayın çözülmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 131, s. 194, h. 2). Fetva, vakfiye ve mülknâme ile haklılığını güçlendirmeye çalışan bir diğer kişi Bardinzâde Ahmed idi. *Selâtin-i mâziyeden* beri bir miktar bahçe ve bostan dedesi Hasan'a temlik edilmişti. Vakfın gelirleri erkek evlatlara şart edilmesine rağmen Abdullah ve Mehmed, gelirler müşterek olur diyerek zapt etmişlerdir. Bunun üzerine Bardinzâde Ahmed fetva ve hüccet gibi delillendirme araçlarını alarak Divan'a şikâyetini iletmıştır. Divan ise olayın fetvası gereğince çözüme kavuşturulmasını istemiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 61, s. 528, h. 2).

Menzil ve hane olarak adlandırılan yapılar Antep'teki Haremeyn-i Şerifeyn Vakfı'nın, İbrahim Efendi Vakfı'nın ve Sekkâkoğlu Vakfı'nın gelirleri arasında yer almaktaydı (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 163, s. 114, h. 404; BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 46, s. 83, h. 2; BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 94, s. 231, h. 1). Yine ticarî yapılar ve dükkânlar da vakıflara gelir sağlamaktaydı. Vakıf gelirleri arasında en önemli ticarî yapılar arasında hanlar ve bedestenler bulunmaktaydı (Faroqhi, 2000; 31-43). Şehrin ticaret merkezini oluşturan bu yapılar, (Raymond, 1995, s. 162, 163) vakıfların güçlü gelir kaynaklarındandı. 1699 yılında Alâüddevle Camii Vakfı'nın eski mütevellisi el-Hac Mehmed'in şikâyeti bu güçlü gelir kaynağını elde etmek isteyenlerle ilgiliydi. Şikâyete göre müteveli, arsa üzerine üç adet dükkân inşa edip, bunun kirasını vakfa vermiştir. Vakfın gelir kaynağı olan bu dükkânları Ahmed ve Hızır zapt etmiştir. Zaptın ardından müteveli fetvasını alarak şikâyetçi olmuştur (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 31, s. 292, h. 1126).

1722 yılında ise binaların kira gelirleri üzerinden usulsüzlük yapanlar ashab-ı ağraz olarak adlandırılan kişiler olmuştur. Şam valisi Ali Paşa'nın bina eylediği camii ile Hatuniye Medresesi'ndeki hizmetlilerin vazifeleri haffâfhân¹⁶ dükkânlarının kirasından sağlanmaktaydı. Bu dükkânlarda bulunan esnaf, ashab-ı ağrazın müdahalesine maruz kalmışlardı. Bu müdahale sonucunda hem esnaf hem de vakıf geliri zarar görmüştü (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 96, s. 293, h. 2). 1742 yılında yine böyle bir olay Hasan Beg Mescidi Vakfı'nda meydana gelmiştir. Mescidin gelirleri arasında bir adet attar dükkânı bulunmaktaydı. Bu dükkân yüz seneden beri el-Hac Mustafa'nın dedesinin tasarrufundaydı. Dedesinden sonra ise bu hak Mustafa'ya intikal etmişti. Ancak caminin imam ve mütevellisi Ali, Mustafa'nın elinden tasarruf hakkını alıp, dükkânları zapt etmiştir. Bu zapt üzerine Antep naibi Süleyman şikâyetini Divan'a iletmıştır (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 171, s. 43, h. 1).

Ticarî binalar arasında yer alan bedestenler de ise satış şartlarının ihlalden kaynaklı şikâyetler bulunmaktadır. 1697 yılında Lala Mustafa Paşa Vakfı dahilindeki bedestende¹⁷ yaşanan böyle bir sorun kadın müteveli tarafından Divan'a iletilmiştir. Şikâyete göre bedestende *kadîmü'l-eyyâmdan* beri satılan emtialar belirli şartlar dahilinde satılmaktaydı. Bu şartlardan biri bedestende ürünlerin bedesten dahilinde satılmasıydı. Ürünlerin bedesten

¹⁶ Arapça bir kelime olup ayakkabı atölyesi anlamına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 554)

¹⁷ Lala Mustafa Paşa'nın Antep'te inşa ettiği külliye bedesten, han, hamam ve susamhânenen oluşmaktadır (Özkarı, 1995, s. 40, 41).

haricinde satılması yasaktı. Bu yasağı çiğneyenler şikâyet edilmekte ve cezalandırılmaktaydı. Ancak bu şartlara rağmen bazı tüccar taffesi bedestendeki emtiayı hariçte satmaya başlamışlardı. Bu satış neticesinde dükkânlar boş kalmıştı (BOA, A. {DVNSSKT. d., 25, s. 98, h. 384). 1724 yılında aynı vakıfla ilgili diğeri bir şikâyete göre dükkânlar dörder kuruş olarak kiraya verilmekteydi. Fakat vakıf mütevellisi, ehl-i örfe istinat ederek belirlenen miktardan daha fazlasını talep etmiştir. Bu talep sonrasında naip, fetvasını alarak şikâyetçi olmuştur (BOA, A. {DVNSSKT. d., 103, s. 18, h. 1).

Satış ve kiradan dolayı yaşanan problemler, 1731 yılında Sebil Hanı'nda¹⁸ da meydana gelmiştir. Mehmed ve Mustafa'nın şikâyetine göre Sinek Mehmed Vakfı'ndan olan Mağara Mescidi bitişiğindeki Sebil Hanı'nın tasarrufu, vakfın evladından olmalarından ötürü kendilerine intikal etmiştir. Fakat müteveli el-Hac Mehmed, Sebil Hanı'nın oda ve mahzenlerini kiraya, mescidin ise arsasını mülkiyet üzere Antep sakinlerinden şikâyette ismi yazılmamış kişiye satmıştır. Bu olay üzerine Mehmed'in oğlu Hamza ve diğeri kişiler muhalefet etmişlerdir. Hakkın verilmesine yönelik bir icranın mümkün olmamasından dolayı Mehmed ve Mustafa, şeyhülislamdan fetva alarak şikâyetçi olmuşlardır. Şikâyetin iletilmesi sonrasında Divan, bunların devlete arz edilmesini ve mahallinde şer' ile görülmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 131, s. 317, h. 1). Aynı tarihte bu defa Hamza'nın şikâyetçi olduğu görülmektedir. Daha öncesinde şikâyet edilen Hamza bu defa şikâyetçi konumunda Divan'da yer almaktadır. Mehmed Sinekoğlu Vakfı'nın mütevellisi olan Hamza, Sebil Hanı'nın tasarrufunun kendisine intikal ettiğini belirtmiştir. Vakfın eski mütevellisi el-Hac Mehmed, hanın dahilinde yirmi beş adet oda ve dükkân ihdas edip, bunları Seyyid Ali, Hacı Mustafa, Hacı Hüseyin ve Seyyid Mehmed'e satmıştır. Bu da yetmezmiş gibi mahzenleri de aynı kişilere kiraya vermiştir. Yirmi bir sene zapt altında tutulan hanın, senede beş yüz kuruş olan geliri de zapt edilmiştir. Yalanlara, arabozuculara ve yerel güçlere dayanarak mülkiyet üzere gerçekleşen zapt neticesinde Hamza şikâyetçi olmuştur. Şikâyetin üzerine Divan, Defter-i hâkânî ve Anadolu Muhasebe Defterleri'ne müracaat etmiştir. Bu defterler üzerinden yapılan incelemeler sonucunda tevliyetin Hamza'nın üzerinde olduğunu ve bostan, dükkân ile hanın Mehmed Sinek Vakfı'nda kayıtlı olduğunu belirtmiştir. Bu kayıtlar doğrultusunda Divan, olay mahalline mübaşir tayin edilmesini ve Halep kadısının tetkikinden sonra Rumeli Kazaskeri Mehmed'in i'lam etmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 131, s. 483, h. 1).

Vakfa gelir sağlayan sanayi işletmeleri arasında boyahâne ve hamamlarla ilgili şikâyetler de defterlerde yer alan konulardan olmuştur.¹⁹ Yukarıda da değindiğimiz üzere Mücellid Hamamı'nın kirasından kaynaklı bir şikâyet bulunmaktadır. Boyahanelerle ilgili ise ihdas ve kiracılardan kaynaklı şikâyetlerin yer aldığı görülmektedir. İpliklerin renklendirilmesi ve kumaşların boyanma işlemlerinin yapıldığı boyahâneler (Ünal, 2007, s. 164), bir şehrin tekstil üretimini aydınlatan önemli işletmelerden sayılmaktadır. Zira bu işletmeler şehrin eğirme ve dokuma faaliyetleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Faroqhi, 2000, s. 182-189). Bu derece etkili olan boyahânelerin sayısındaki artış, şehrin ekonomik açıdan geliştiğini göstermekteydi. Antep'te de böyle bir artış görülmüştür. Fakat ihdas edilen boyahâneler,

¹⁸ Tek avlulu ve iki katlı inşa edilen Sebil Hanı, Karagöz mahallesinin Murvana köyünde eski Gümrük caddesi üzerinde yer almaktadır. Bu han aynı zamanda Çekirdekçi İrmeli Han ve Emir Ali Hanı olarak da bilinmektedir. Arşiv belgelerinde ise *Han-ı Sebil* ve *Ebnâ-ı Sebil* olarak geçmektedir. 1742 yılında Sebil Hanı Vakfı'nın tevliyeti ve abkeşliği Seyyid Mehmed'e tevcih edilmiştir. 1811 yılında ise hitabeti Seyyid Hafız Ahmed Halife'ye verilmiştir (BOA, AE. SMST. III., 362/28965; BOA, AE. SMHD. I., 255/20824; BOA, HAT., 1494/17; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4872, s. 354, h. 2; Koçak, 2010, s. 43; Darıcı, 2018, s. 25).

¹⁹ Boyahâne dışında sabunhâne, basmahâne, perdahhâne ve tahmishâne bulunmaktadır (Bayraktar, 2014, s. 349).

Halep'te bulunan Hüsrev Paşa Vakfı'nın gelirlerini etkilemeye başlamasıyla beraber şikâyetler de artmaya başlamıştır. Çünkü yeniden kurulan boyahâneler neticesinde bu vakfa ait boyahânelerin gelirleri azalmaya başlamıştır.²⁰ Hüsrev Paşa Vakfı'na ait üç boyahânenin geliri azalması sonrasında vakıf yöneticileri ve boyahâne sahipleri karşı karşıya gelmiştir.²¹ Bu karşı karşıya geliş 1681 yılında Halep mollasına, Halep mütesellimine ve Antep naibine yazılan bir hüküm ile açıkça ifade edilmiştir. Yıllık geliri yetmiş iki bin yedi yüz yirmi akçe olarak Defteri Hakani'de kayıtlı üç adet boyahânededen başka boyahâne kurulmamasına dair emir ve hüccet bulunmasına rağmen Antep sakinlerinden bazı kimseler tüm bu emir ve hücceti yok sayarak boyahâne ihdas etmiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 9, s. 17, h. 4; BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 35, s. 120, h. 500). Vakfın mütevellisi Halil, bu kişileri şikâyet etmesine rağmen bir türlü faaliyetleri son bulmamıştır. Nitekim 1683, 1702 ve 1773 yılındaki şikâyetler son bulmadığını göstermekteydi. 1683 yılında vakfın mütevellisi olan Ahmed Beg bin Osman, üç adet boyahane haricinde boyahânenin kurulmamasına dair emirler olmasına rağmen eski mütevellilerin bu emri yok saydıklarını belirtmektedir. Zira eski mütevelliler, elliye yakın boyahane inşa etmişlerdi. Bu da doğrudan gelirlerin azalmasına neden olmuştu (BOA, MŞH. ŞSC. d. 4839, s. 268, h. 1; Baş, 2018, s. 365). 1702 yılında vakfın mütevellisi tarafından Divan-ı Hümayun'a iletilen şikâyette ise bundan evvel verilen emirlere rağmen bunun bir türlü yasaklanmadığı belirtilmektedir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 35, s. 120, h. 500). 1773 yılında vakfın mütevellisi Halil, şikâyetinde de bazı kişilerin boyahane kurduğunu ve vakfın zarar gördüğünü belirtmiştir. Eline hüccetini ve daha öncesinde verilen emirleri alan Halil, haklılığını bu deliller ile ispat etmeye çalışmıştır. Divan da bu emirler doğrultusunda gereğinin yapılmasını istemiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 187, s. 280, h. 1767).

Vakfın Sosyal Hizmetleri ve Hizmetliler

Toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında önemli bir rol oynayan vakıflar, kamu hizmetine yönelik faaliyetleri de içeren müesseselerden biridir (Taşkesen, 2017, s. 62, 63; Teber, 2002, s. 197). Osmanlı döneminde sosyal hizmet çerçevesinde giyecek, yiyecek, barınma ve yakacak gibi ihtiyaçları karşılayan vakıflar, bunun dışında kamu hizmeti olarak adlandırılan hizmetleri de yerine getirmekteydi (Kırçıl Akkoç, 2010, s. 64; Ersoy ve Dikici, 2018, s. 576). Toplumun her kesimine eşit ölçüde hizmet sunan vakıflar aşevi, misafirhâne ve para yardımı gibi amaçlara hizmet etmekteydi (Kurt, 2003, s. 514). Antep'te barınma ihtiyacını karşılayan yerlerden biri Sekâkî Hanı idi. Sekkâk oğulları tarafından yapılan Sekkâkî Hanı, *haccâc-ı müslimîn vesair ayende ve ravendenin nüzul eylemeleri için* bina edilmişti (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 70, s. 390, h. 1). Yolcu hanı olarak inşa edilen hanın üst katında bulunan odalar, yolcuların ikamet etmesi ve barınması için yapılmıştı (Özkarcı, 1987, s. 49). Misafirhâne hizmetini sunan hana müdahale eden kişi müteveli ve paydaşı Emir Ali olmuştur. Müteveli el-Hac Mehmed, hana tayin olunan bir akçeyi vakfın şartlarına aykırı bir şekilde alıp, kendisiyle paydaş olan Emir Ali isimli kişiye vermişti. Emir Ali de hanı mülkiyet üzere zapt etmişti. Vakfın şartlarına aykırı yapılan bu hareket sonrası Antep ahalisi 1726 yılında şikâyetçi olmuştu. Ahalinin bu şikâyetine karşı Divan, çözümü mahalline havale etmiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 70, s. 390, h. 1).

²⁰ Larende, Şehr-i Zol, Kayseri, Musul ve Selanik'te de boyahâne ihdasından dolayı gelir azalışı meydana gelmiştir. Bkz. (BOA, İE.ML., 119/11318; BOA, C. DH., 317/15839; BOA, C. EV., 355/18050; BOA, C. İKTS., 23/1137).

²¹ Hüsrev Paşa Vakfı'na ait boyahâneler hakkında detaylı bilgi için bkz. (Kars, 2021, s. 113, 114; Çınar, 2013, s. 39).

Vakfın hizmetleri gibi hizmetlilerine yönelik de müdahalelerin olduğu görülmektedir. Görevlilerin hizmetlerine yönelik yapılan müdahaleler, vakıf görevlileri tarafından meydana gelebildiği gibi herhangi bir vakıfta görevli olmayan kaza sakinleri tarafından da gelebilmekteydi. Bu kişilerin müdahalesine maruz kalan taraf, beratını alarak kendi durumunu Divan'da özenle vurgulamaktaydı. Bunlardan biri Seyyid Mehmed idi. Mihaliye Medresesi müezzini Seyyid Mehmed, askerî tarafından verilen berat ile göreve tevcih edilmiştir. Sicilde kaydı bulunan Seyyid Mehmed'e karşı Ali de müezzinlik görevinin maliye beratı ile kendisine tevcih edildiğini iddia etmiştir. Bu iddia karşısında Seyyid Mehmed, Divan'a giderek şikâyetçi olmuştur. Divan da askerî kaydına bakarak görevin Seyyid Mehmed'e tevcih edildiğini, Ali'nin ise kaydının silindiğini belirtmiştir. Müezzinlik görevinin hangi tarihlerde kimler tarafından icra edildiğine dair verileri belirten Divan, görevin Seyyid Mehmed'e tevcih edildiğini ortaya koymuştur. Bu şikâyette kaydın silinmesine dair bir sorunun olduğu düşünülmektedir. Zira Divan, Anadolu Kazaskeri Abdullah'ın i'lamı gereğince Ali'nin kaydının silinmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 172, s. 53, h. 1). Kaydın silinmemesi durumu her iki taraf arasında sorun yaşanmasına sebebiyet vermişti. Buna benzer bir diğer örnek Sunguriye Medresesi'nde²² yaşanmıştır. Hafız el-Hac Mehmed'in şikâyetine göre Osman, askerî berat alıp, aykırı davranışlarda bulunarak vakfa zarar vermiştir. Divan ise yine defterlere müracaat ederek Osman'ın kaydının silindiğini ve tevliyetin Seyyid Mehmed Halife ile Seyyid Mehmed Emin'in üzerinde olduğunu belirtmiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 180, s. 139, h. 2).

Kaydın silinip silinmemesi haricinde bir de beratlarının kapışması vardı. Müdahaleyi gerçekleştirenler askerî veya maliye beratına güvenerek harekete geçebilmekteydi. Verildiği kalemlerden ötürü bu ismi alan beratlarla sorun teşkil eden durum istediği beratı alamayan kişilerin rüşvet ya da farklı yollarla diğer bir kalemden berat almasıydı (Kütükoğlu, 1988, s. 131, 132). Hak ve görev tevcihi için yalan beyanla berat almaya çalışanlar, hukuksuz bir yol tercih etmekteydi (Sarı, 2023, s. 105). Kâtip Mustafa Çeşmesi Vakfı ile ilgili şikâyette askerî ve maliye beratının vurgulandığı görülmektedir. Şöyle ki vakfın mütevellisi Yasin, Divan-ı Hümayun tarafından verilen beratın üzerinde olduğunu belirtirken, Mahmud ise askerî tarafından berat ettirdiğini iddia etmekteydi (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 73, s. 295, h. 2.) Böyle bir durumda Divan, defterleri inceleyerek kimin görevli olup olmadıklarına bakmaktaydı. Defterlerde isimleri kayıtlı olmayan kişi ya da kişilerin ellerindeki beratların sahte olduğu ortaya çıkmaktaydı (Güneş, 2020, s. 160, 161).

Farklı camilerde aynı görevi icra eden görevlilerin vakfın gelirleri üzerinden hizmete müdahale ettiklerine dair şikâyetler bulunmaktadır. Örneğin Seyyid Hasan ve Seyyid Mehmed, Şehreküstü mahallesindeki Ağa Camii'nde imam olarak görev yapmaktaydı. Bu caminin etrafındaki bazı evler vakfa gelir sağlamaktaydı. Ancak Ali Ağa Camii'nde²³ kendileri gibi imam olan Abdurrahman Efendi, hüccet alarak evlere müdahale etmiştir. Abdurrahman

²² Medrese, Amu mahallesinde bulunmaktadır. 1666, 1668, 1768, 1784, 1799 ve 1823 yıllarında İbrahim, İbrahim Çelebi ibn Esad, Seyyid Mehmed Emin, Ömer, Seyyid Mehmed, Seyyid Ahmed, Seyyid Ahmed'in oğlu, Seyyid Selim ve Seyyid Mehmed mütevellî olarak görev yapmışlardır (BOA, C. MF., 73/3644; BOA, İE. EV., 13/1509; BOA, İE. EV., 3/348; BOA, AE. SMST. III., 322/25988; BOA, C. MF., 27/1313; BOA, C. MF., 87/4329).

²³ Şikâyette *cami-i mezbûr etrafında vaki Ali Ağa demekle ma'ruf kimsenin bina eylediği camii* şeklinde geçmektedir. Bu yüzden bu caminin Ağa Camii'nden ayrı bir cami olduğu düşünülmektedir. Zira Nusret Çam, Ağa Camii'ni yaptıran kişinin Antep'te kaymakamlık yapan Tunuslu Ferruh Bey olduğunu belirtmektedir. Her iki camii Şehreküstü mahallesinde bulunmasına rağmen gerek bu şikâyette gerekse de diğer belgelerde Ağa Camii ve Ali Ağa Camii'ne dair ayrı envanterler bulunmaktadır (BOA, İE. EV., 45/5149; BOA, AE. SAMD. III., 124/12209; BOA, AE. SMHD. I. 223/17700; BOA, EV. d., 15164, s. 2; BOA, A. {DVNSŞKT. d., 156, s. 110, h. 5; BOA, A. {DVNSŞKT. d., 157, s. 54, h. 223; Çam, 2006, s. 171).

Efendi'nin müdahalesi engellenmiş olmasına rağmen kendisinden sonra imam olan oğlu İbrahim tekrar gelirlere müdahale etmiştir. Babadan oğula geçen söz konusu bu müdahaleler doğrudan Seyyid Hasan ve Seyyid Mehmed'in görevine karşılık gerçekleşmiştir. Zira imamların vazifelerine karşılık aldıkları ücret, gelirlerden sağlanmaktaydı. İmamın, imamlara yaptığı haksızlık karşılıksız kalmamıştır. Çünkü haksızlığa uğrayan imamlar, 1737 yılında Divan'a giderek meslektaşlarından şikâyetçi olmuşlardır. Divan ise çözümü mahalline havale etmiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 156, s. 110, h. 5). Aynı yıl Ağa Camii'nde yine imamın vazifesine karşı müdahaleden kaynaklı şikâyetin olduğu görülmektedir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 157, s. 54, h. 223).

Vakıf görevlisi olmayan kişilerin görevli olanlara karşı müdahale örneği Ali Neccâr Camii²⁴ imamı Ömer yaşamıştır. Şikâyette hizmette kusuru olmadığı ve maliye beratıyla görevli olduğu belirtilen imama karşı müdahale İbrahim tarafından gelmiştir. Bu müdahale sonrasında Ömer, şeyhülislamdan fetva alarak Divan'a şikâyetini iletmıştır. Şikâyetinin ardından Divan, beratı gereğince zapt ettirilmemesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 24, s. 15, h. 39). Yine Mağara Camii imamı el-Hac Ali'nin vazifesi ile ilgili şikâyeti sonrasında Divan, yeni verilen beratı gereğince müdahale edilmemesi yönünde karar vermiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 42, s. 357, h. 1546). Bu gibi haksız müdahalelerde vakıf hizmetlilerinin görevini yerine getirdiği, müdahale edilmemesi gerektiği ve beratlı olduğu şikâyetlerde bilhassa vurgulanmaktaydı. Çünkü bu retorik söylem şikâyetçi tarafın haklı olduğuna işaret etmekteydi. Nitekim Mustafa Ağa Camii hatibi Seyyid Hüseyin'in ve Alaybey Camii imam ve hatibi Seyyid Molla Mehmed'in şikâyetinde de bu hususlar belirtilmiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 144, s. 168, h. 565; BOA, A. {DVNSSKT. d., 177, s. 14, h. 59).

Sonuç

Atık Şikâyet Defterleri'nde Antep vakıflarındaki sorunları genel olarak değerlendirdiğimizde yönetim, denetim, gelir, hizmet ve hizmetlilere yönelik müdahalelerin olduğunu tespit etmekteyiz. Şikâyetlerde *dahl* kelimesi ile ifade edilen bu müdahale, haksız bir müdahale olup sorunların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Buna neden olan kişiler vakıf görevlisi olabildiği gibi kaza sakinleri ya da yaptıkları faaliyetlerden ötürü mütegalibe ve ashab-ı ağraz olarak adlandırılan kişiler olmuştur. Bu kişiler kadıyı tarafgir ederek veya ehl-i örf'e istinat ederek haksız müdahalelerini gerçekleştirmişlerdir.

Şikâyete neden olan müdahalelerden biri vakfın yönetimini üstlenen mütevellilere karşı yapılmıştır. Hizmette kusuru olmaması rağmen müdahaleye maruz kalan mütevelliler kadar vazifesine kanaat etmeyip müdahalenin öznesi olan mütevelliler de bulunmaktaydı. Mütevellinin kendi vazifesine düşen bedeli yeterli bulmamasının sonucu gelirleri zapt etmek olmuştur. Bu zapt sonrasında hem vakıf hem de vakıftaki görevliler zarar görmüştür. Zira vakfın gelirlerinin bir kısmı hizmetleri karşılığında görevlilere verilmekteydi. Bunu alamayan görevliler yargı yolunu tercih ederek şikâyetlerini Divan-ı Hümayun'a iletmışlerdir. Evlatlık vakıflarda da vakfın evladından olan ya da olmayanların müdahaleleri sonucu yine aynı yol tercih edilmiştir. Vakfiyedeki şartlara aykırı hareket eden nesiller, gelir ve tasarrufu ele

²⁴ Salankon sokağında bulunan Ali Neccar Camii, Abdullah adlı bir kişi tarafından bina edilmiştir. Camii, 1689 yılında sefer-i hümayun için yapılan yoklamada ismi geçmektedir. Bu camii, gelir ve gider açısından en büyük camii vakıflarından biridir. 1759 yılında camiinin imamlığını Seyyid Mehmed yapmıştır. 1849 yılında ise yine aynı isme sahip başka bir kişi imam olmuş fakat görev ihmali nedeniyle azledilmiştir (BOA, EV. HMM. d., 552, s. 2; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4868, s. 86, h. 122; BOA, C. EV., 569/28728; BOA, C. EV., 201/10031; Pamuk, 2014, s. 18; Özdeğer, 1988, s. 141, 142).

geçirmek için müdahale etmişlerdir. Vakfın neslinden olmayanlar ise kendilerinin vakfın evladı olduğunu iddia ederek gelirden nemalanmak istemişlerdir. Şahsi çıkarlarına yenik düşenler vakfa gelir sağlayan kiralara, dükkânlara, ticarî bina ve işletmelere müdahale ederek haksız bir kazanç elde etmek istemişlerdir. Yine bu kişiler vakıf malına çökmek için hisseleri olduğunu söyleyerek mülkiyet iddiasında bulunmuşlardır.

Vakıf hizmetlilerine yönelik müdahalelerde askerî ya da maliye tarafından alınan beratların iddiası ön plana çıkmıştır. Tüm bu iddialar karşısında hizmetliler, Divan-ı Hümayun'a şikâyetlerini ileterek adaletsizliği engellemek istemişlerdir. Divan bu şikâyetler sonucunda Evkaf, İcmal, Mufassal ve Anadolu Muhasebe Defterleri'ne başvurarak karara varmıştır. Yereli denetim ve gözetim altında tutmayı isteyen Divan, mahalline mübaşirler göndererek olayın araştırılmasını ve kararın ona göre verilmesini istemiştir. Elleri beratlarını, hüccetlerini ve fetvalarını alan şikâyetçiler, haklılıklarını bu araçlar ile meşrulaştırmışlardır. Ancak tüm bunlara rağmen önemli bir hayır müessesesi olan vakıflar bozulup, eski fonksiyonunu kaybetmiştir. Dolayısıyla Atik Şikâyet Defterleri'nde Antep vakıfları ile ilgili bütün bu şikâyetler söz konusu müessesenin zaman içerisinde bozulmasına ve yozlaşmasına dair önemli argümanları sunmaktadır.

Kaynakça

(BOA) Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

A. {DVNSAHK. ME., d. ((Bab-ı Asafi-Maraş Ahkam Defterleri)

2; 3.

A. {DVNSMHM. d. (Bab-ı Asafi-Mühimme Defterleri)

2; 25.

A. {DVNSSKT. d. (Bab-ı Asafi-Atik Şikâyet Defterleri)

7; 18; 21; 24; 25; 31; 35; 42; 46; 51; 61; 65; 70; 73; 74; 84; 94; 96; 98; 103; 112; 117; 123; 124; 128; 131; 141; 142; 144; 146; 156; 157; 163; 171; 172; 177; 180; 187; 194; 200.

AE. SABH. I. (Ali Emiri-I. Abdülhamid)

355/24876.

AE. SAMD. III. (Ali Emiri-III. Ahmed)

124/12209.

AE. SMHD. I. (Ali Emiri-I. Mahmud)

223/17700; 230/18391; 233/18738; 255/20824.

AE. SMMD. IV. (Ali Emiri-IV. Mehmed)

90/10630.

AE. SMRD. IV. (Ali Emiri-IV. Murad)

5/454; 5/455.

AE. SMST. II. (Ali Emiri-II. Mustafa)

123/13554.

AE. SMST. III. (Ali Emiri-III. Mustafa)

44/3192; 154/12150; 206/16228; 322/25988; 362/28965.

BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası)

2854/214023; 2683/201158.

C.BLD. (Cevdet-Belediye)

19/929.

C. DH. (Cevdet-Dahiliye)

317/15839.

C. EV. (Cevdet-Evkaf)

201/10031; 355/18050; 379/19211; 403/20428; 422/21389; 480/24254; 569/28728; 616/31079; 621/31315.

C. İKTS. (Cevdet-İktisat)

23/1137.

C. MF. (Cevdet-Maarif)

27/1313; 37/1848; 40/1951; 73/3644; 87/4329; 122/6089; 153/7604; 157/7825; 184/9190.

EV. d. (Evkaf Defterleri)

15164; 15781; 11687.

EV. HMH. d. (Evkaf-Haremeyn Muhasebesi)

552.

HAT. (Hatt-ı Hümayun)

379/20518; 378/20514; 1494/17.

İ. EV. (İrade-Evkaf)

9/72.

İE. AS. (İbnülemin-Askeriye)

85/7664.

İE. EV. (İbnülemin-Vakıf)

3/348; 13/1509; 13/1585; 43/4851; 45/5149; 69/7443.

İE. ML. (İbnülemin-Maliye)

119/11318.

İE. TCT. (İbnülemin-Tevcihat)

25/2678.

MAD. (Maliyeden Müdevver)

12795, 9840.

MŞH. ŞSC. d. (Gaziantep Şer'iyye Sicilleri)

4812; 4816, 4828; 4831; 4839; 4840; 4868; 4872; 4943.

MVL. (Meclis-i Vala)

327/11.

TS. MA. d. (Topkapı Sarayı-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri)

1279; 1295; 1379; 1404.

TS. MA. e. (Topkapı Sarayı-Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı)

549/125; 887/12.

Araştırma-İnceleme Eserler

Abou-El-Haj, R. A. (2000). *Modern devletin doğası (16. yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu)*. (Özel, O. ve Şahin, C. Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Acioğlu, S. (2012). *137 numaralı Ayntâb şer'iyye sicili'nin (H. 1216-1220/M. 1801-1806) transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).

Akgündüz, A. (1984). İslam hukukunda ecr-i misil müessesesi ve günümüz hukukuna te'sirleri". *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 339-375.

Akgündüz, A. (1988). *İslâm hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akipek, Ş. ve Altaş, H. (1988). Vakıflarda evladiye davaları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 47 (1), 145-151.

Akis, M. (2008). 16. yüzyılda Ayntab sancağında zaviyeler ve mali kaynakları. *Bilgi*, 46, 87-104.

Aktaş, N. (1991). Atik Şikâyet Defteri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 4, 68. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Alkan, M. (2007). Osmanlı vakıf sisteminde bozulma üzerine bazı düşünceler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 166, 67-83.

Alkan, M. (2014). *Adana vakıfları insan, vakıf ve şehir*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Altındağ, Ü. (1994). Dârüssâde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 9, 1-3. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Altındaş, Z. F. (2017). *8 numaralı Ayntâb şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Armağan, A. (2014). XVII. yüzyıl Güneydoğu Anadolu'sunun dini-sosyal hayatından bir kesit: Antep Mevlevîhanesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 182 (182), 203-226.
- Arslanboğa, K. (2018). Osmanlı Devleti'nde vakıf yönetiminde tevliyet: İstanbul örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16 (32), 551-558.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler I istilâ devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-386.
- Baş, G. (2018). *35 numaralı Ayntab şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 1094-1095/M.1682-1683.S.146-288)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Bayraktar, H. (2014). *Ayntâb vakıfları*. Konya: Palet Yayınları.
- Bozhüyük Şiraz, E. (2015). *Geleneksel Gaziantep hamamlarının araştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Canbakal, H. (2009). *17. yüzyılda Ayntâb (Osmanlı kentinde toplum ve siyaset)*. (Yelçe, N. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Candan, B. (2018). *47 numaralı Gaziantep şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (126-267.sayfalar arası)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Canpolat, B. (2021). *27 numaralı Ayntab şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 1076-1077/M. 1666-1667)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Çam, N. (2006). *Türk kültür varlıkları envanteri Gaziantep 27*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çınar, H. (2013). Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab'daki vakıf boyahaneleri. *Vakıflar Dergisi*, 40, 33-53.
- Çınar, H. ve Yavuz, F. (2017). Osmanlı'nın son döneminde yabancı devlet temsilcilerine ve gayrimüslim tebaaya vakıflardan yapılan tahsisler. Bulunur, K. İ., Bozkurt, F., İzgi, M. C. (Ed.). *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*. (s.125—152). İstanbul: Mahya Yayınları.
- Darıcı, Ç. (2018). *16. yüzyıldan günümüze Gaziantep'te tarihi ticaret merkezi arasa ve yakın çevresi işlevsel değişimi ve değerlendirmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Demirci, M. A. (2017). *47 numaralı Ayntab şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 11081109) (s.1-125)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Devellioğlu, F. (1999). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Ekinci, A. ve Asoğlu, İ. (2018). Karköprü kariyesinin Şazeli Şeyh Ali Dede'ye temlikine dair fermân. Ekinci, A. (Ed.). *Osmanlı Urfası 2*. (s.189-195). Şanlıurfa: Urfa Okulu Yayınları.
- Ekinci, A. ve Torkak, B. (2023). Rumiye Şeyhi Mahmud Urmevî'nin evlatlarına ait temliknâme sureti. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 58, 4154.

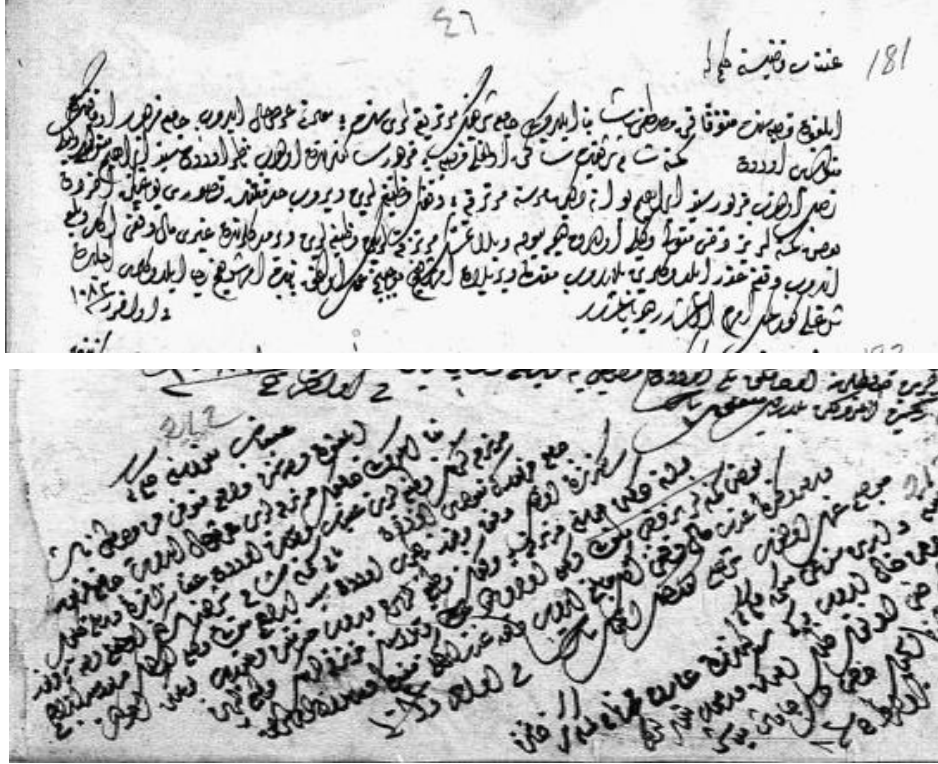
- Emecen, F. (2005). Osmanlı divanının ana defter serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (5), 107-139.
- Ersoy, A. F. ve Dikici, E. (2018). Osmanlı döneminde sosyal hizmet faaliyetleri yapan bazı kuruluşlar. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53 (2), 576-594.
- Faroqhi, S. (2000). *Osmanlı'da kentler ve kentliler*. (Kalaycıoğlu, N. Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Genca, E. (2014). Osmanlı hukukunda vakıfların denetimi (Evkaf-ı Hümayun Nezareti). *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72 (1), 531-554.
- Gencer, F. (2011). Merkezîleşme politikaları sürecinde yurtluk-ocaklık sisteminin değişimi. *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 49 (30), 75-96.
- Genç, M. (2014). Klâsik Osmanlı sosyal-iktisadî sistemi ve vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, 42, 9-18.
- Gülbahar, Z. ve Başboğa Çiçek, L. (2010). Gaziantep Mevlevihanesi vakıf müzesi. *Vakıflar Dergisi*, 34, 189-195.
- Güler, M. (2016). Antep (Ayıntab Mevlevihânesi'nin mimari olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi). *İstem*, 27, 43-77.
- Günay, H. M. (2001). *İslâm hukukunda ve Osmanlı uygulamasında kamu malları*. İstanbul: Şûle Yayınları.
- Günay, H. M. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 42, 475-479. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gündüz, A. (2018). Anadolu ve Rumeli vilayetlerindeki Haremeyn-i Şerifeyn ve Kuds-i Şerif vakıflarının varidat ve masarifatı (1650-1651). Doğanay, R., Çelik, A., Özçelik F. (Ed.). *Rifat Özdemir'e Armağan*. (s. 158-181). İstanbul: Hiperyayın.
- Güneş, H. H. (2020). *Bir taşra şehrinde insan manzaraları (Osmanlı Kudüsü'nde vakıflar ve insanlar)*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Güzelbey, C. C. (1990). *Gaziantep evliyalari*. Gaziantep: İslami Hizmetler Vakfı Yayınları.
- Güzelhan, M. (1959). *Ayıntap tarihinden notlar (Düllük-Aynî Bedrettin-Ayıntabın tarihte uğradığı istilâlar)*. Gaziantep: Gazi Yurt Matbaası.
- Işık, H. (2019). Bir kamu hizmeti birimi olarak vakıfların Osmanlı toplum yaşamındaki rolü. *Akademik Bakış*, (16), 1-10.
- İnalçık, H. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi-1 (1300-1600)*. (Berktay, H. Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpşirli, M. (2011). Temlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 40, 430-431. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- İpdeş C. ve Üzümcü, A. (2016). Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde vakıfların gelir kaynakları. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (14), 701-709.
- Kars, R. (2021). *Şer'îye sicilleri'ne göre Osmanlı İmparatorluğu'nda iç ticaret: Ankara-Konya-Antep örneği (1700-1750)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kaya, S. (2014). *Osmanlı hukukunda icâreteyn*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kırçıl Akkoç, F. (2010). *Mahkeme sicillerine göre XVI. yüzyılın ikinci yarısında (1550-1565) Bursa vakıfları*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Koçak, Z. (2010). *Ayıntab şehrinin sosyal ve ekonomik yapısı (1600-1650)*. (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Köprülü, F. (2005). *İslâm ve Türk hukuk araştırmaları ve vakıf müessesesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Kurt, İ. (2003). Vakıf müessesesi XV. ve XVI. asır vakıfları. A. Özcan & İslami İlimler Araştırma Vakfı (Ed.). *XV. ve XVI. asırları Türk asrı yapan değerler*. (s. 501-543). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kuzucu, S. (2006). *123 numaralı Gaziantep şer'iyye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (H. 1180-1181/M. 1766-1767)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Küçükdağ, Y. (2000). Antep Mevlevîhânesi ve vakfiyeleri. Küçükdağ, Y. (Ed.). *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*. (s. 211-242). Gaziantep: Arsan Basın Yayın.
- Külek, A. (2010). *71 numaralı Gaziantep şer'îye sicili transkripsiyonu (1-101. sayfalar-H.1132/M. 1720)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Kütükoğlu, M. S. (1988). *Osmanlı belgelerinin dili (diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmanî*. Cilt: 3. Akbayar, N. (Haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mumcu, A. (2020). *Divan-ı Hümayun*. Ankara: Phoenix.
- Muslu, C. Y. (2016). *Osmanlılar ve Memluklar (İslam dünyasında imparatorluk diplomasisi ve rekabet)*. (Rona, Z. Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Najm, D. (2020). *H. 1098-1099/M. 1686-1687 tarihli 36 numaralı Ayıntab şer'iyye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (s. 1-107)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Özdeğer, H. (1988). *Onaltıncı asırda Ayıntâb livâsı I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türk İktisat ve İhtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi.
- Özkarıcı, M. (1987). *Gaziantep il merkezinde bulunan hanlar*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Özkarıcı, M. (1995). Gaziantep Lala Mustafa Paşa külliyesi. *Vakıflar Dergisi*, 25, 39-66.
- Özoğlu, S. (2021). *12 numaralı Ayntab şer'iyye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (H. 1027-1028/M. 1618-1619. s.303-397)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Öztürk, N. (2002). Osmanlı döneminde vakıflar. *Türkler Ansiklopedisi*. 10, 797-825.
- Özuslu, E. (Ed). (2016). *Şehr-i Ayntab-ı Cihan Gaziantep*. Gaziantep: T.C. Gaziantep Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü 2*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pamuk, B. (2014). Ayntâb şehir hayatında vakıflar (XVI. yüzyıl). Altınöz, İ. (Ed.). *Antep-Halep vakıfları sempozyum bildirileri*. (s. 7-27). İstanbul: Gaziantep Üniversitesi ve Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü Ortak Yayını.
- Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Peirce, L. (2005). *Ahlak oyunları (1540-1541 Osmanlı'da Ayntab mahkemesi ve toplumsal cinsiyet)*. (Tansel, Ü. Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Raymond, A. (1995). *Osmanlı döneminde Arap kentleri*. (Berktay, A. Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sarı, A. (2023). *Osmanlı klasik çağında kanun, suç ve ceza*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Singer, A. (2004). *Osmanlı'da hayırseverlik (Kudüs'te bir haseki sultan imareti)*. (Şendil, D. Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Söylemez, Z. (2021). *24 numaralı Ayntab şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Şeker, M. (1993). Vakfiyelerin Türk kültürü bakımından özellikleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 8 (1), 1-18.
- Şemseddin Sami (2004). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tanrıkorur, Ş. B. (1996). Gaziantep Mevlvihânesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 13, 475-477. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşkesen, M. Ö. (2017). Osmanlı döneminde sosyal refah sistemi olarak vakıflar. *İş ve Hayat*, 3 (5), 57-66.
- Teber, Ö. F. (2002). Osmanlı toplumunda bir sosyal kurum olarak vakıf çeşitleri ve işleyişi. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 4 (12), 197-205.
- Temizer, N. C. ve Öztürk, S. (2020). 19. yüzyılda Osmanlı tarım işletmeleri (Edremid, Kemeredremid, Ayvalık ve Ayvacık örneği). *Vakıflar Dergisi*, 54, 139-159.
- Torkak, B. (2023). *Atik Şikâyet Defterlerinde Ayntab, Diyarbakir ve Ruha (1649-1837)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Tuğ, B. (2023). *Namus siyaseti: 18. yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda ırz, şiddet, hukuk*. (Akgün, G. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuğluca, M. (2016). *Osmanlı devlet-toplum ilişkisinde şikâyet mekanizması ve işleyiş biçimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turan, A. N. (1999). Mahremiyetin muhafızları darüssaade ağaları. *Osmanlı Araştırmaları*, 19, 123-148.
- Turgut, B. (2018). İslâm medeniyetinde vakfiye: Hz. Ömer örneği. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 50, 271-293.
- Uçaner, M. (2022). *Hafızasını kaybeden kent Anteb*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ünal, M. A. (2007). *Osmanlı müesseseleri tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Yediyıldız, B. (1999). Osmanlılar döneminde Türk vakıfları ya da Türk hayrat sistemi. *Türkler*, Cilt: 5, 17-31. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. yüzyılda Türkiye'de vakıf müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 42, 479-486. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, Y. (2014). Vakıf kurumunun dayandığı temel referanslar ve zürri vakıfların vakıf sistemindeki yeri. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 17 (44), 43-66.
- Yüksel, H. (1994). Ayntab Mevlvihânesi. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 1 (5), 43-46.

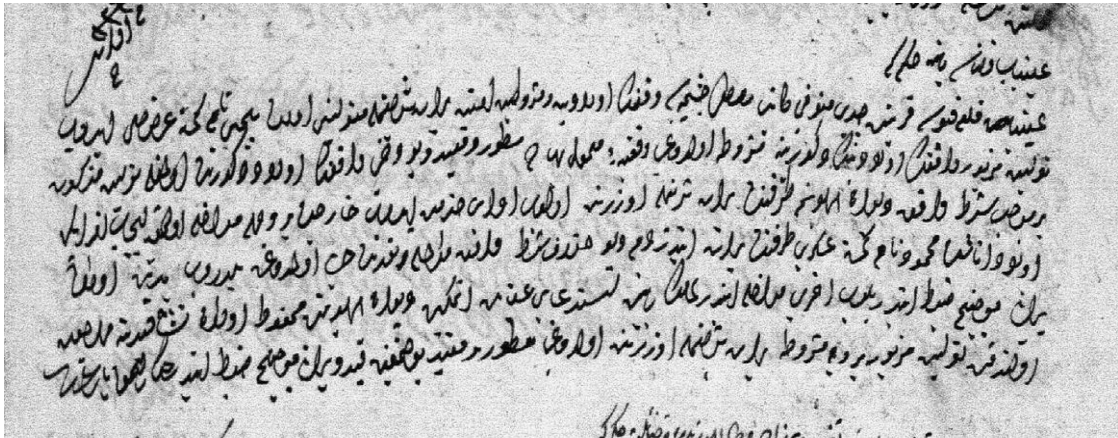
Ekler

Ek 1. Kara Mustafa Paşa Vakfı'nın Mütevelli Vekiline ve Gelirlerine Müdahale Edildiğine Dair Şikâyetler

Kaynak: (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 7, s. 46, h. 181; BOA, A. {DVNSŞKT. d., 7, s. 52, h. 212)

Ek 2. Kâtip Mustafa Çeşmesi Vakfı'nın Evlad-ı Zükurundan Yasin'in Tevliyetine Müdahale Edildiğine Dair Şikâyet

Kaynak: (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 73, s. 295, h. 2)

Ek 5. Şeyh Muhiddin Erzincani'ye Temlik Edilen Safi Mezrası ile İlgili Şikâyet

Handwritten Ottoman Turkish document (Ek 5) detailing a complaint regarding the land rights of Şeyh Muhiddin Erzincani. The text is written in a cursive script and includes names like 'Şeyh Muhiddin Erzincani' and 'Safi Mezrası'.

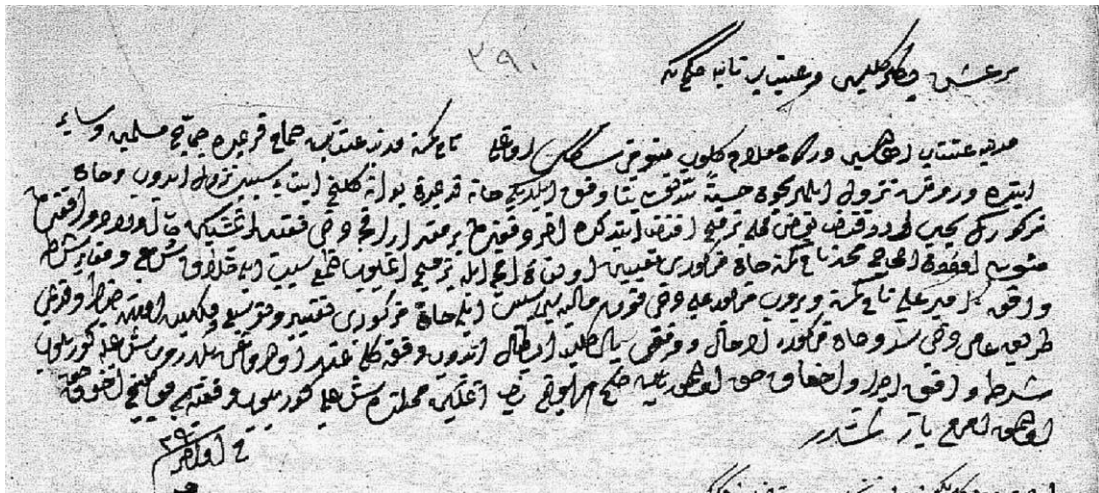
Kaynak: (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 131, s. 194, h. 2})

Ek 6. Lala Mustafa Paşa Vakfı'nın Geliri Olan Bedestende Satış Şartları İhlalinden Kaynaklı Şikâyet

Handwritten Ottoman Turkish document (Ek 6) detailing a complaint about the violation of sale conditions in the Bedestende, which is the revenue of the Lala Mustafa Paşa Vakfı. The text is written in a cursive script and includes names like 'Lala Mustafa Paşa Vakfı' and 'Bedestende'.

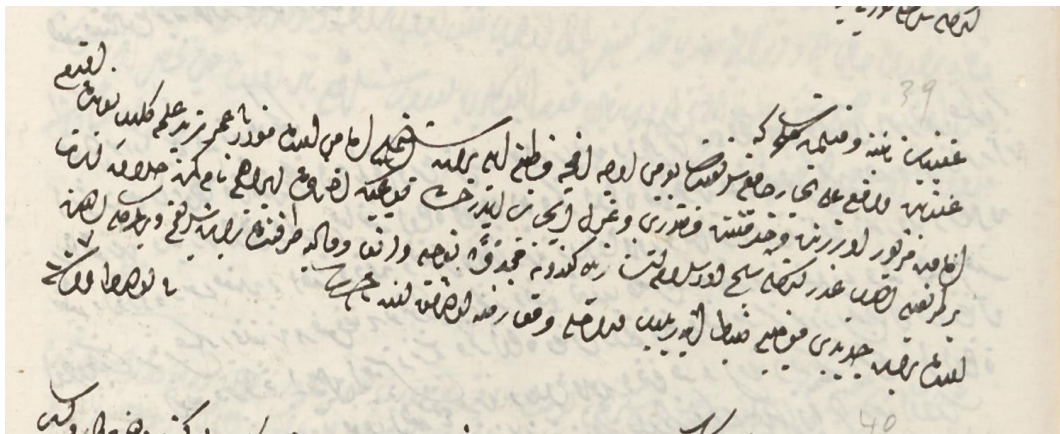
Kaynak: (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 25, s. 98, h. 384})

Ek 7. Sekâkî Hanı'nın Mülkiyet Üzere Zapt Edildiğine Dair Şikâyet

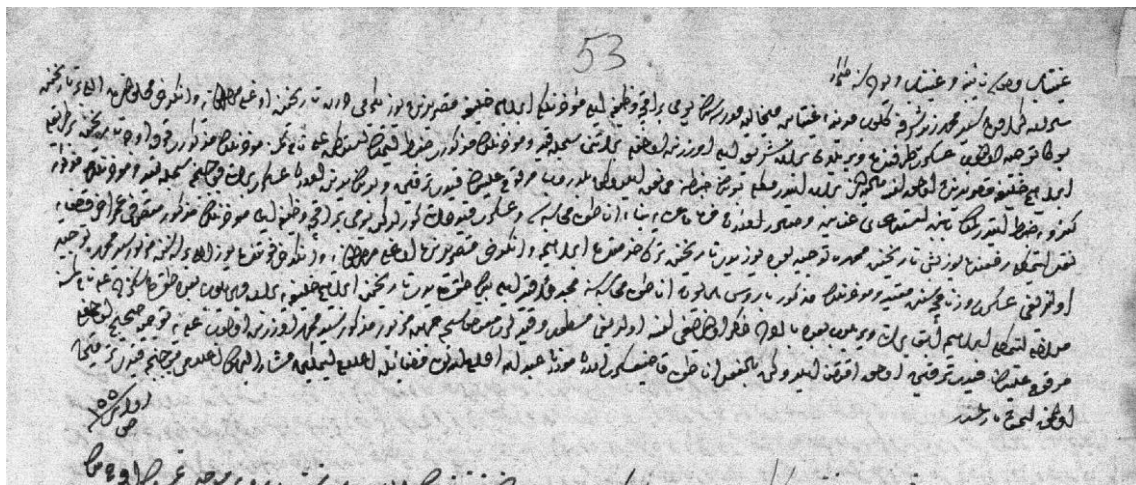
Kaynak: (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 70, s, 390, h. 1)

Ek 8. Ali Neccâr Camii İmamının Hizmetine Müdahale Edildiğiyle İlgili Şikâyet

Kaynak: (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 24, s. 15, h. 39)

Ek 9. Mihaliye Medresesi Müezzini Seyyid Mehmed'in Hizmetine Müdahale Edildiğine Dair Şikâyet

Kaynak: (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 172, s. 53, h.